

Η ΜΑΧΗ ΤΩΝ ΔΕΡΜΟΠΥΛΩΝ

8.Α.

Ζ 201. Λοιπόν, ο βασιλιάς Ξέρξης στρατοπέδευε στην περιοχή Τραχίνα της Μαλίδας, ενώ οι Έλληνες στα στενά· τον τόπο αυτό οι περισσότεροι Έλληνες τον λένε Θερμοπύλες, αλλά οι ντόπιοι και οι γείτονες Πύλες. Λοιπόν ο καθένας απ' τη μεριά του στρατοπέδευε σ' αυτά τα μέρη· ο βασιλιάς εξουσίαζε όλες τις χώρες που βρίσκονται πέρα από την Τραχίνα, προς το βορρά, ενώ οι άλλοι τις χώρες της ίδιας ηπείρου που απλώνονται νοτιότερα και πιο μεσημβρινά¹.

*Η
αντιπαράταξη
Ελλήνων και
Περσών*

202. Να ποιοι απ' τους Έλληνες βρίσκονταν σ' αυτό τον τόπο και καρτερούσαν τον Πέρση· τριακόσιοι βαριά οπλισμένοι Σπαρτιάτες και χίλιοι Τεγεάτες και Μαντινείς, μισοί μισοί, κι εκατόν είκοσι απ' τον Ορχομενό της Αρκαδίας και χίλιοι απ' την υπόλοιπη Αρκαδία· τόσοι από την Αρκαδία, τετρακόσιοι από την Κόρινθο και διακόσιοι από τον Φλειούντα κι ογδόντα από τις Μυκήνες. Αυτοί λοιπόν ήταν εκεί από την Πελοπόννησο, κι από τη Βοιωτία εβδομήντα Θεσπιείς και τετρακόσιοι Θηβαίοι.

*Το στρατόπεδο
των Ελλήνων*

203. Μ' αυτούς ενώθηκαν, αφού κλήθηκαν για ενίσχυση, οι Σπούντιοι Λοκροί που ήρθαν πανστρατιά και χίλιοι Φωκείς². Γιατί τους κάλεσαν για ενίσχυση οι Έλληνες με δική

τους πρωτοβουλία, στέλνοντας αγγελιαφόρους που τους έλεγαν πως αυτοί έχουν έρθει ως εμπροσθοφυλακή των άλλων, αλλά από μέρα σε μέρα όπου να 'ναι έρχονται οι υπόλοιποι σύμμαχοι, και πως ήταν εξασφαλισμένοι από τη μεριά της θάλασσας, καθώς εκεί ήταν φρουροί οι Αθηναίοι και οι Αιγινήτες κι όσοι είχαν οριστεί να υπηρετούν στο ναυτικό· δεν είχαν λοιπόν να φοβούνται τίποτε· γιατί δεν ήταν θεός ο εχθρός που μπήκε στην Ελλάδα, αλλά άνθρωπος, και ούτε βρίσκεται ούτε θα βρεθεί κανένας θνητός που από την ώρα που ήρθε στον κόσμο δεν του είναι γραφτό να πέσει σε συμφορές — οι μεγαλύτεροι στις μεγαλύτερες· χρωστά λοιπόν κι ο εισβολέας — θνητός δεν είναι κι αυτός; — να δει τις προσδοκίες του να διαψεύδονται. Οι άλλοι τ' άκουσαν αυτά κι έσπευσαν να βοηθήσουν στην Τραχίνα.

Ο Λεωνίδας

204. Βέβαια στο στρατόπεδο αυτό υπήρχαν κι άλλοι στρατηγοί, καθώς η κάθε πόλη είχε τον δικό της· αλλά εκείνος που τον καμάρωναν πάνω απ' όλους κι είχε στις διαταγές του το σύνολο του στρατού ήταν ο Λεωνίδας ο Λακεδαιμόνιος, ο γιος του Αναξανδρίδα, του γιου του Λέοντος, γιου του Ευρυκρατίδα, γιου του Αναξάνδρου, γιου του Ευρυκράτη, γιου του Πολυδώρου, γιου του Αλκαμένη, γιου του Τηλέκλου, γιου του Αρχελάου, γιου του Αγησιλάου, γιου του Δορύσσου, γιου του Λεωβώτη, γιου του Εχεστράτου, γιου του Άγη, γιου του Ευρυσθένη, γιου του Αριστοδήμου, γιου του Αριστομάχου, γιου του Κλεοδαίου, γιου του Ύλλου, γιου του Ηρακλή³.

*Τα σχέδια των
Σπαρτιατών*

206. Οι Σπαρτιάτες λοιπόν έστειλαν πρώτο αυτό το σώμα του Λεωνίδα, για να τους βλέπουν οι άλλοι σύμμαχοι και να μη μηδίσουν κι αυτοί, αν πληροφορηθούν πως οι Σπαρτιάτες δεν το 'λεγαν να ξεκινήσουν. Σχεδιάζαν λοιπόν αργότερα, αφού γιορτάσουν τα Κάρνεια⁴ που τους υποχρέωναν ν' αναβάλουν την εκστρατεία, ν' αφήσουν φρουρά στη Σπάρτη και να σπεύσουν το ταχύτερο σε βοήθεια πανστρατιά. Με τον ίδιο τρόπο σκέφτονταν κι οι υπόλοιποι σύμμαχοι, να ενεργήσουν παρόμοια· γιατί συνέπιπταν τον ίδιο καιρό μ' αυτά τα γεγονότα οι ολυμπιακοί αγώνες⁵· λοιπόν, καθώς πίστευαν πως ο πόλεμος στις Θερμοπύλες δε θα κριθεί τόσο γρήγορα, έστελναν τους προπομπούς τους.

208. Την ώρα που οι Έλληνες συσκέπτονταν, ο Ξέρξης έστειλε καβαλάρη κατάσκοπο να δει πόσοι είναι και τι κάνουν. Κι είχε κιόλας ακούσει απ' τον καιρό που βρισκόταν στη Θεσσαλία πως σ' αυτό το μέρος είχε συγκεντρωθεί μικρό στράτευμα και πως αρχηγοί ήταν οι Λακεδαιμόνιοι και ο Λεωνίδα, απόγονος του Ηρακλή. Μόλις ο καβαλάρης έφτασε κοντά στο στρατόπεδο, εξέταζε και παρατηρούσε το στρατόπεδο, όχι βέβαια ολόκληρο· γιατί δεν ήταν δυνατό να παρατηρήσει καλά όσους ήταν παραταγμένοι στο εσωτερικό του τείχους, που το ξανάχτισαν και το φρουρούσαν· κι έτσι έβλεπε τι έκαναν αυτοί που ήταν έξω, που είχαν αποθέσει τα όπλα τους μπροστά απ' το τείχος⁶. Κι εκείνη την ώρα έτυχε να είναι παραταγμένοι έξω οι Λακεδαιμόνιοι. Έβλεπε λοιπόν άλλους άντρες να γυμνάζονται κι άλλους να χτενίζουν τα μαλλιά τους. Παραξενεύτηκε απ' αυτό το θέαμα και τους μετρούσε· κι αφού τα παρατήρησε όλα με ακρίβεια, γύρισε πίσω καβάλα στ' άλογό του ανενόχλη-

*Ο κατάσκοπος
του Ξέρξη*

Πανοπλία Έλληνα οπλίτη: Θώραξ, ξίφος, περικεφαλαία, ασπίδα

τος· γιατί κανένας δεν τον καταδίωκε, ούτε καν έδειχναν να τον προσέχουν· γύρισε λοιπόν πίσω κι έλεγε στον Ξέρξη όλα όσα είχε δει.

*Ο δεύτερος
διάλογος
Ξέρξη –
Δημαράτου*

209. Ακούοντάς τον ο Ξέρξης δεν μπορούσε να καταλάβει τι πραγματικά συνέβαινε, δηλαδή πως αυτοί ετοιμάζονταν να σκοτωθούν και να σκοτώσουν όσο πιο πολλούς μπορούσαν· αλλά, επειδή αυτά που έκαναν του φαίνονταν γελοία⁷, κάλεσε τον Δημάρατο, το γιο του Αρίστωνος, που βρισκόταν στο στρατόπεδο. Κι όταν έφτασε, τον ρωτούσε τα καθέκαστα, θέλοντας να καταλάβει αυτό που έκαναν οι Λακεδαιμόνιοι. Κι εκείνος αποκρίθηκε: «Μ' άκουσες και την προηγούμενη φορά⁸, όταν μπαίναμε στο δρόμο για την Ελλάδα, να σου μιλώ γι' αυτούς τους άντρες· κι όταν μ' άκουσες, γέλασες με μένα που έλεγα ποια έκβαση έβλεπα πως θα έχουν αυτές οι επιχειρήσεις. Γιατί για μένα, βασιλιά μου, ο πιο μεγάλος αγώνας είναι να σου παρουσιάσω την αλήθεια. Άκουσέ με λοιπόν και τώρα. Οι άντρες αυτοί ήρθαν για να δώσουν μάχη με μας για το πέραςμα του στενού και γι' αυτό προετοιμάζονται. Γιατί έχουν τον ακόλουθο νόμο: όταν είναι να δώσουν μάχη για ζωή ή θάνατο, τότε στολίζουν το κεφάλι τους. Και βάλε το καλά στο νού σου· αν υποδουλώσεις αυτούς εδώ και τους άλλους που έχουν μείνει στη Σπάρτη, δεν υπάρχει κανένα άλλο έθνος στον κόσμο που θα τολμήσει να σηκώσει χέρι εναντίον σου· γιατί τώρα πας να χτυπηθείς με τον πρώτο και καλύτερο βασιλιά των Ελλήνων και τους άντρες με την ανώτερη πολεμική αρετή». Τα λόγια αυτά φάνηκαν πέρα για πέρα απίστευτα στον Ξέρξη κι έκανε μια δεύτερη ερώτηση: πώς είναι δυνατό, την ώρα που είναι τόσο λίγοι, να δώσουν μάχη με τη στρατιά του; Κι ο άλλος αποκρίθηκε: «Βασιλιά μου, να μ' έχεις για ψεύτη, αν τα πράγματα δεν ακολουθήσουν το δρόμο που λέω εγώ». Με τα λόγια του αυτά δεν έπειθε τον Ξέρξη.

*Η μάχη:
α) Η πρώτη
έφοδος του
Ξέρξη*

210. Άφησε λοιπόν να περάσουν τέσσερες μέρες, με την προσδοκία πάντοτε πως αυτοί θα το βάλουν στα πόδια· την πέμπτη μέρα όμως, καθώς δε σηκώνονταν να φύγουν αλλά έμεναν στη θέση τους, από ξιπασιά κι αποκοτιά, όπως νόμιζε, οργισμένος στέλνει εναντίον τους τους Μήδους και τους Κισσίους⁹, με εντολή να τους πιάσουν ζωντανούς και να

τους φέρουν μπροστά του. Κι όταν οι Μήδοι ρίχτηκαν ορμητικά πάνω στους Έλληνες, σκοτώνονταν πολλοί, αλλά άλλοι έπαιρναν τη θέση τους, και δεν έκαναν πίσω, αν και πάθαιναν μεγάλο χαλασμό. Και τότε έβλεπε ο καθένας, και προπάντων ο ίδιος ο βασιλιάς, πως οι άνθρωποί του ήταν πολλοί, άντρες όμως λίγοι¹⁰. Κι η σύγκρουση κράτησε όλη τη μέρα.

211. Κι όταν οι Μήδοι πήραν άγριο χτύπημα, τότε αποσύρθηκαν και ρίχτηκαν στη μάχη οι Πέρσες που τους αντικατέστησαν, αυτοί που ο βασιλιάς τούς αποκαλούσε αθανάτους¹¹ κι είχαν αρχηγό τους τον Υδάρνη, με την ιδέα πως αυτοί πια εύκολα θα τους έβαζαν κάτω. Αλλά όταν κι αυτοί ήρθαν στα χέρια με τους Έλληνες, δεν τα κατάφεραν καθόλου καλύτερα απ' τον μηδικό στρατό, αλλά τα ίδια, για τον πρόσθετο λόγο που έδιναν μάχη σε στενοποριά¹² και πολεμούσαν με δόρατα κοντύτερα από των Ελλήνων και δεν μπορούσαν να εκμεταλλευτούν την αριθμητική τους υπεροχή. Εκείνο που αξίζει ν' αναφερθεί είναι ο τρόπος που πολεμούσαν οι Λακεδαιμόνιοι, καθώς έδειχναν με πολλές ενέργειες πως κάτεχαν απόλυτα την τέχνη του πολέμου, ενώ οι άλλοι δεν είχαν ιδέα απ' αυτά, ιδιαίτερα μ' αυτό τον ελιγμό: κάθε τόσο έστρεφαν τα νώτα, δίνοντας την εντύπωση πως το 'βαλαν όλοι μαζί στα πόδια· κι οι βάρβαροι βλέποντάς τους να το βάζουν στα πόδια ρίχνονταν καταπάνω τους με φωνές και κακό· εκείνοι όμως, τη στιγμή που τους προλάβαιναν οι άλλοι, έκαναν στροφή κι έρχονταν αντιμέτωποι με τους βαρβάρους και με τη μεταβολή αυτή που έκαναν έστρωναν κάτω αναρίθμητους Πέρσες, με το σωρό· σ' αυτή την επιχείρηση έπεφταν λίγοι κι απ' τους ίδιους τους Σπαρτιάτες. Και καθώς οι Πέρσες δεν μπορούσαν να κερδίσουν κάποιο έδαφος στη στενοποριά, μ' όλες τις επιθέσεις που έκαναν τότε με κανονική τάξη και τότε με διάφορους άλλους τρόπους, τραβήχτηκαν πίσω.

212. Λένε πως, όσο κρατούσαν αυτές οι εχθροπραξίες, ο βασιλιάς παρακολουθώντας τες αναπήδησε τρεις φορές από το θρόνο του, γιατί πήρε φόβο για το στρατό του. Τότε λοιπόν αγωνίστηκαν μ' αυτό τον τρόπο· και την άλλη μέρα οι βάρβαροι δεν τα κατάφεραν καθόλου καλύτερα στον

β) Η δεύτερη
έφοδος:
Οι «Αθάνατοι»

γ) Οι Έλληνες
αποκρούουν
και την τρίτη
έφοδο
των Περσών

αγώνα· γιατί έκαναν εφόδους ελπίζοντας πως, καθώς έτσι κι αλλιώς οι Έλληνες ήταν λίγοι κι έχουν χύσει βρύση το αίμα, δε θα είχαν πια το κουράγιο να σηκώσουν χέρι να τους αντισταθούν. Οι Έλληνες όμως ήταν παραταγμένοι κανονικά, το κάθε τάγμα κι η κάθε φυλή στη γραμμή της· το κάθε τάγμα έμπαινε στη μάχη με τη σειρά του, εκτός από τους Φωκείς· αυτοί πήραν εντολή να πιάσουν θέσεις στο βουνό, για να φρουρήσουν το μονοπάτι. Τέλος οι Πέρσες, καθώς έβλεπαν πως τίποτε δεν άλλαξε από την προηγούμενη μέρα, τραβήχτηκαν πίσω.

δ) *Η αμμηχανία του Ξέρξη. Ο Εφιάλτης*

213. Εκεί λοιπόν που ο βασιλιάς βρισκόταν σε αμμηχανία, πώς ν' αντιμετωπίσει την κατάσταση που δημιουργήθηκε, ήρθε σε συνεννοήσεις μαζί του ο Εφιάλτης, ο γιος του Ευρυδήμου, από τη Μαλίδα¹³, και, προσδοκώντας ν' αποκομίσει κάποια μεγάλη αμοιβή από τον βασιλιά, του μαρτύρησε το μονοπάτι που, διασχίζοντας το βουνό, καταλήγει στις Θερμοπύλες, και που έγινε αιτία ν' αφανιστούν οι Έλληνες που κρατούσαν άμυνα εκεί.

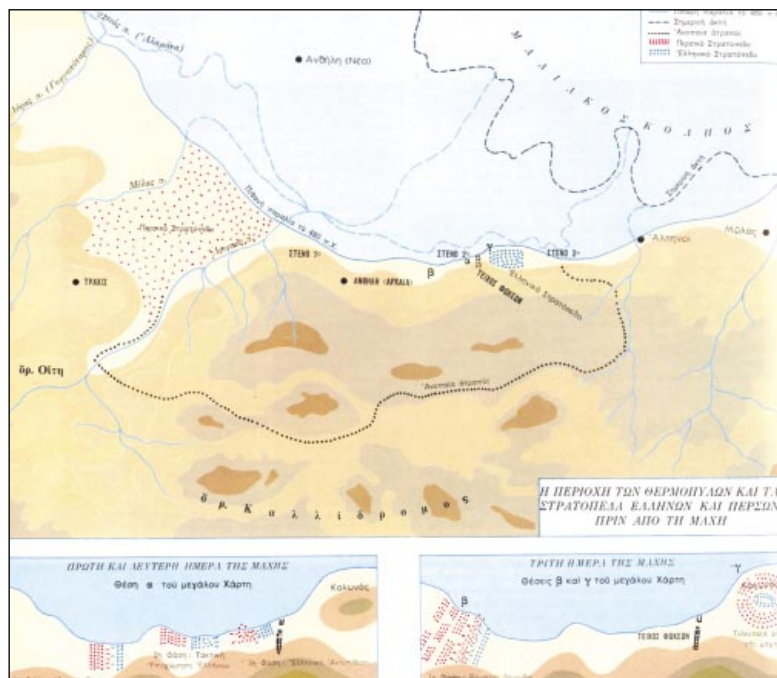
215. Κι ο Ξέρξης, γιατί του άρεσαν τα όσα του υποσχέθηκε να πράξει ο Εφιάλτης, καταχαρούμενος έστειλε αμέσως τον Υδάρνη και το σώμα που διοικούσε ο Υδάρνης. Ξεκίνησαν από το στρατόπεδο την ώρα που ανάβουν τα λυχνάρια.

ε) *Το μονοπάτι Ανόπαια*

216. Να πώς είναι αυτό το μονοπάτι· ξεκινά από τον ποταμό Ασωπό που κυλά τα νερά του μέσ' από το φαράγγι· κι είναι γνωστό και το βουνό αυτό και το μονοπάτι με το ίδιο όνομα, Ανόπαια· κι η Ανόπαια αυτή πιάνει πέρα πέρα τη ράχη του βουνού και καταλήγει στην περιοχή της πόλης Αλπηνοί¹⁴ (που είναι η πρώτη πόλη των Λοκρών που συναντάς όταν έρχεσαι απ' τη Μαλίδα), ακριβώς στις τοποθεσίες που είναι γνωστές με τ' όνομα Πέτρα του Μελαμπύγου και Δημέρια των Κερκώπων¹⁵. εκεί βρίσκεται και το πιο στενό σημείο του περάσματος.

στ) *Η κυκλωτική κίνηση των Περσών*

217. Παίρνοντας λοιπόν αυτό το μονοπάτι, που είναι όπως το περιέγραψα, οι Πέρσες διάβηκαν τον Ασωπό και συνέχισαν να πορεύονται όλη τη νύχτα, έχοντας στο δεξί τους χέρι τα βουνά της Οίτης και στ' αριστερό τα βουνά της Τραχίνας. Γλυκοχάραζε πια η αυγή κι έφτασαν στην κορυ-

Τα
στρατόπεδα
των δυο
αντιπάλων
στη μάχη
των
Θερμοπυλών
και οι
διαδοχικές
φάσεις του
αγώνα

φή του βουνού. Σ' αυτό το σημείο του βουνού, όπως και προηγουμένως έχω αναφέρει, ήταν φρουρά χίλιοι βαριά οπλισμένοι Φωκείς, για να σώζουν τη χώρα τους και να φρουρούν το μονοπάτι.

218. Και να πώς οι Φωκείς αντιλήφθηκαν ότι οι Πέρσες είχαν ανεβεί στο βουνό· η ανάβαση των εχθρών δε γινόταν αντιληπτή, επειδή το βουνό ήταν πέρα ως πέρα πυκνά δασωμένο με βαλανιδιές. Καθώς όμως βασίλευε γαλήνη, ακούστηκε μεγάλος θόρυβος, όπως ήταν φυσικό, με το φύλλωμα που ήταν χυμένο κάτω απ' τα πόδια τους. Οι Φωκείς τότε πετάχτηκαν όρθιοι και ντύνονταν τις πανοπλίες τους, κι εκείνη τη στιγμή να 'τοι κι οι βάρβαροι, που, όταν αντίκρισαν άντρες να ντύνονται με τις πανοπλίες τους, σάστισαν· γιατί, ενώ έλπιζαν πως δε θα συναντήσουν καμιά αντίσταση, έπεσαν πάνω σε στρατό. Τότε ο Υδάρνης κυριεύτηκε από μεγάλο φόβο, μήπως οι Φωκείς ήταν Λακεδαιμόνιοι, και ρωτούσε τον Εφιάλτη ποιας πόλης ήταν ο στρατός· κι όταν έμαθε την αλήθεια, παρέταξε τους Πέρσες για μάχη.

ξ) Η αντίσταση
των Φωκέων

Κι οι Φωκείς, καθώς έπεφταν πάνω τους πολλά και πυκνά βέλη, πήραν να φεύγουν βιαστικά προς την κορυφή του βουνού, με την ιδέα πως αυτοί ήταν ο αρχικός στόχος του εχθρού κι ετοιμάζονταν ν' αγωνιστούν για ζωή ή για θάνατο. Αυτοί λοιπόν αυτά έβαζαν με το νου τους, οι Πέρσες όμως που ακολουθούσαν τον Εφιάλτη και τον Υδάρνη αδιαφορούσαν ολότελα για τους Φωκείς, και πήραν να κατηγορίζουν βιαστικά απ' το βουνό¹⁶.

η) Ο
αδυσώπητος
αγώνας

223. Ο Ξέρξης με την ανατολή του ήλιου πρόσφερε σπονδές¹⁷ κι ύστερα περίμενε την ώρα που η αγορά γεμίζει κόσμο και τότε επιχείρησε την επίθεση· γιατί αυτό του είχε παραγγείλει ο Εφιάλτης, επειδή η κατάβαση από το βουνό είναι συντομότερη κι η απόσταση πολύ πιο μικρή απ' ό,τι ο γύρος του βουνού και η ανάβαση. Κι οι βάρβαροι του Ξέρξη πλησίαζαν κι οι Έλληνες που περιστοιχίζαν τον Λεωνίδα, μια και θα επιχειρούσαν έξοδο θανάτου, τώρα πια έβγαιναν πολύ πιο έξω απ' ό,τι στην αρχή, στο πλατύτερο μέρος του ανχένα. Γιατί τις προηγούμενες μέρες, θέλοντας να υπερασπίζον το προστατευτικό τείχος, έδιναν μάχη στη στενωπό, χωρίς ν' απομακρύνονται πολύ από το τείχος. Όμως τη μέρα εκείνη έδιναν τη μάχη έξω από τα στενά και σκοτώνονταν πολλοί βάρβαροι· γιατί οι αρχηγοί των ταγμάτων στέκονταν πίσω τους κρατώντας μαστίγια και μαστίγωναν όλους τους άντρες τους προστάζοντάς τους να βαδίζουν συνεχώς μπροστά. Πολλοί απ' αυτούς λοιπόν έπεφταν στη θάλασσα κι αφανίζονταν και πολύ περισσότερους ακόμη τους καταπατούσαν ζωντανούς οι δικοί τους· και κανένας δεν έδινε την παραμικρή σημασία στο σύντροφό του που σκοτωνόταν. Γιατί απ' τη μεριά τους οι Έλληνες, ξέροντας καλά πως όπου να 'ναι έρχεται ο θάνατος από εκείνους που έκαναν την κυκλωτική κίνηση απ' το βουνό, έφτασαν στην κορυφή της παλικαριάς τους χτυπώντας τους βαρβάρους, αψηφώντας το θάνατο μες στη μανία της αποκοτιάς τους.

θ) Ο θάνατος
του Λεωνίδα.
Η μάχη πάνω
στο πτώμα του

224. Λοιπόν, τα δόρατα των περισσότερων απ' αυτούς είχαν κιόλας τσακιστεί, ετούτοι όμως με τα ξίφη τους πετσόκοβαν τους Πέρσες. Και σ' αυτό τον αγώνα πέφτει ο Λεωνίδας, αφού αποδείχτηκε άντρας με λαμπρότατη παλικά-

ριά και μαζί του κι άλλοι σημαντικοί Σπαρτιάτες, που εγώ ρώτησα κι έμαθα τα ονόματά τους (μάλιστα έμαθα κι όλων των Τριακοσίων¹⁸). Κι απ' την άλλη μεριά, από τους Πέρσες πέφτουν σ' αυτή τη μάχη πολλοί και σημαντικοί, κι ανάμεσά τους δυο γιοι του Δαρείου, ο Αβροκόμης κι ο Υπεράνθης.

225. Σ' αυτή τη μάχη λοιπόν πέφτουν πολεμώντας τα δυο αυτά αδέρφια του Ξέρξη, ενώ για το πτώμα του Λεωνίδα Πέρσες και Λακεδαιμόνιοι έδωσαν ανάμεσά τους πολύωρη μάχη σώμα με σώμα, ωσότου οι Έλληνες με την αντρεία τους το τράβηξαν προς το μέρος τους κι έτρεψαν σε φυγή τον εχθρό τέσσερες φορές¹⁹. Έτσι συνεχίστηκε για ώρα η μάχη, ως τη στιγμή που έφτασαν εκείνοι που οδηγούσε ο Εφιάλτης.

Όταν οι Έλληνες αντιλήφτηκαν τον ερχομό τους, από εκείνη την ώρα ο αγώνας άλλαξε μορφή· γιατί οπισθοχώρησαν στη στενοποριά και προσπερνώντας το τείχος ήρθαν και πήραν θέση όλοι τους συσπειρωμένοι, εκτός απ' τους Θηβαίους, στο ύψωμα²⁰. Το ύψωμα αυτό βρίσκεται στην είσοδο των στενών, εκεί όπου σήμερα είναι στημένο το μαρμάρινο λιοντάρι για τον Λεωνίδα. Καθώς αγωνίζονταν χτυπώντας τον εχθρό σ' αυτό το μέρος με πολεμικές μάχαιρες, όσοι ακόμα τύχαινε να έχουν, και με τα χέρια και με τα δόντια, οι βάρβαροι τους έθαψαν κάτω από τα βέλη τους, άλλοι κάνοντας επίθεση κατά μέτωπο, αφού ισοπέδωσαν το προστατευτικό τείχος, κι οι άλλοι, που έκαναν την κυκλωτική κίνηση, κλείνοντάς τους ένα γύρο από παντού.

226. Τέτοιοι άντρες αναδείχτηκαν οι Λακεδαιμόνιοι και οι Θεσπιείς, αλλά λέγεται πως ανάμεσά τους πιο λαμπρό παλικάρι αναδείχτηκε ο Σπαρτιάτης Διηνέκης· λένε μάλιστα πως, προτού έρθουν στα χέρια με τους Μήδους, είπε την ακόλουθη φράση, ακούοντας από κάποιον Τραχίνιο πως, όταν οι βάρβαροι ρίχνουν με τα τόξα τους, τα αμέτρητα βέλη τους κρύβουν τον ήλιο· τόσο μεγάλο είναι το πλήθος τους. Κι ετούτος δεν έδειξε να ταράζεται απ' αυτό κι είπε, περιφρονώντας το πλήθος των Μήδων, ότι τα νέα που τους έφερνε ο ξένος απ' την Τραχίνα ήταν όλα ευχάριστα γι' αυτούς, αφού, με τους Μήδους να κρύβουν τον ήλιο, θα δοθεί η μάχη εναντίον τους στη σκιά κι όχι κάτω από τον

*ι) Η τελική
φάση
του αγώνα*

*ια) Η αριστεία
του Διηνέκη*

ήλιο. Λένε λοιπόν ότι αυτήν κι άλλες παρόμοιες φράσεις άφησε για να τον θυμούνται οι άνθρωποι ο Διηνέκης.

ιβ) Τα
επιτύμβια
επιγράμματα

228. Γι' αυτούς (που τάφηκαν εκεί όπου έπεσαν) και για κείνους που είχαν σκοτωθεί πριν σηκωθούν να φύγουν εκείνοι που τους έστειλε πίσω ο Λεωνίδα, χαράχτηκε πάνω στον τάφο τους επίγραμμα που λέει τα εξής:

*Σ' αυτό το μέρος, πάει καιρός, οι τέσσερες χιλιάδες
απ' το νησί του Πέλοπα
με τρία εκατομμύρια εχθρών δώσανε μάχη.*

Αυτό λοιπόν το επίγραμμα χαράχτηκε πάνω στον κοινό τάφο όλων, αλλά για τους Σπαρτιάτες ιδιαίτερα:

*Διαβάτη, μήνυμα να πας στους Λακεδαιμονίους:
σ' αυτήν εδώ τη γη
πέσαμε και κειτόμαστε στο νόμο τους πιστοί²¹.*

Ο Ξέρξης
ασχημονεί στο
πτώμα του
Λεωνίδα

238. Ο Ξέρξης κατόπι περνούσε ανάμεσα απ' τα πτώματα και διέταξε του Λεωνίδα, γιατί είχε ακούσει πως ήταν βασιλιάς και στρατηγός των Λακεδαιμονίων, να κόψουν το κεφάλι και να το κρεμάσουν σε κοντάρι. Λοιπόν, κι από πολλές άλλες ενδείξεις, αλλά προπάντων απ' αυτήν αντιλήφτηκα πως ο βασιλιάς Ξέρξης με κανέναν άλλο άνθρωπο δεν οργίστηκε όσο με τον Λεωνίδα, όσο ήταν ζωντανός· γιατί αλλιώςτικά δε θ' ασχημονούσε μ' αυτό τον τρόπο στο πτώμα του, αφού απ' όσους λαούς γνώρισα κανένας δε συνηθίζει να τιμά τους άντρες που έχουν πολεμική αρετή όσο οι Πέρσες.

Το έπαθλο
των
Ολυμπιακών
αγώνων

Η 26. Κι ήρθαν σ' αυτούς κάτι λίγοι λιποτάκτες απ' την Αρκαδία, φτωχολογιά, που ήθελαν να προσφέρουν υπηρεσίες. Οι Πέρσες λοιπόν τους έφεραν μπροστά στο βασιλιά και ρωτούσαν να μάθουν για τους Έλληνες, με τι καταγίνονταν· κι εκμέρους όλων ένας τους υπέβαλε αυτή την ερώτηση. Κι οι άλλοι τους αποκρίθηκαν πως γιορτάζουν τα Ολύμπια κι απολαμβάνουν το θέαμα αγωνισμάτων και ιπποδρομιών. Κι ο άλλος τους έκανε μια δεύτερη ερώτηση, ποιο βραβείο έχει αθλοθετηθεί για τους αγώνες αυτούς· κι εκείνοι αποκρίθηκαν, το στεφάνι από ελιά²² που δίνεται στο νικητή. Τότε ο Τριτανταίχμης²³, ο γιος του Αρταβάνου, με το

να πει γνώμη γνήσιου ευπατρίδη, χαρακτηρίστηκε από τον βασιλιά δειλός. Γιατί, ακούοντας πως το έπαθλο ήταν στεφάνι κι όχι χρήματα, δεν μπόρεσε να κρατήσει το στόμα του κλειστό και είπε έτσι που να τον ακούν όλοι τα εξής: «Μαρδόνιε, Μαρδόνιε, με τι άντρες μας έφερες να δώσουμε μάχη! με άντρες που δεν αγωνίζονται για χρήματα, αλλά για να δείξουν τη λεβεντιά τους».

8.Β.

α. Ερμηνευτικές Σημειώσεις

1. Στο σημείο αυτό, λίγο πριν απ' τις κοσμοϊστορικές συγκρούσεις που θ' ακολουθήσουν, ο Ηρόδοτος δείχνει την επικράτεια των δύο κόσμων, ύστερα από τις επιχειρήσεις του Δαρείου και του Ξέρξη. Το όριο ανάμεσά τους δεν είναι πια ο Ελλήσποντος, αλλά μετακινήθηκε εις βάρος των Ελλήνων, που δεν ορίζουν παρά μόνο τις περιοχές που βρίσκονται νοτιότερα από τις Θερμοπύλες· η τεράστια αυτοκρατορία του Δαρείου προσάρτησε τη Θράκη, τη Μακεδονία, τη Θεσσαλία, τη Φθιώτιδα και τα νησιά του Αιγαίου. Η Ασία έχει εισχωρήσει βαθιά μέσα στην Ευρώπη.
2. Από τις πόλεις που αναφέρονται στα κεφ. 202 και 203: Η *Μαντίνεια*, γνωστή απ' τη μεταγενέστερη μάχη Θηβαίων και Σπαρτιατών, βρισκόταν στα σύνορα Αρκαδίας και Λακωνίας· ο *Ορχομενός* της Αρκαδίας, φυσικά, διακρίνεται από τον γνωστότερο Βοιωτικό· ο *Φλειούς* βρισκόταν ανάμεσα στο Άργος και τη Σικυώνα· οι *Μυκήνες*, όπως φαίνεται από τον αριθμό των οπλιτών που διαθέτουν, δε θύμιζαν σε τίποτα τη μεγάλη πρωτεύουσα του Αγαμέμνονα· οι *Λοκροί Οπούντιοι* (που διακρίνονται από τους Λοκρούς Οζόλες της Κ. Ιταλίας) κατοικούσαν στην Ανατολική Λοκρίδα.
3. Αυτός ο πλήρης κατάλογος των προγόνων του Λεωνίδα συμβάλλει στην ανάδειξη της προσωπικότητάς του, καθώς τον συνδέει με την αδιάσπαστη λαμπρή σειρά βασιλιάδων, που ανεβαίνει στον μεγαλύτερο ήρωα του ελληνικού κόσμου, τον Ηρακλή, πάνω από τον οποίο ήταν ο Δίας. Και είναι χαρακτηριστικό του Ηροδότου, ότι δίνει τη γενεαλογία τη στιγμή που ο Λεωνίδας είναι έτοιμος ν' αποδυθεί στον αγώνα που θα τον αναδείξει μοναδικό ήρωα.
4. Η ετήσια γιορτή των *Καρνείων* γινόταν προς τιμή του (ποιμενικού) θεού Καρνείου Απόλλωνα και διαρκούσε εννιά μέρες (στην περίοδο 15 Αυγούστου – 15 Σεπτεμβρίου)· βλ. και παραπάνω, κεφ. ΣΤ 106 σελ. 69.
5. Πρόκειται για την Ολυμπιάδα του 480 π.Χ., που έγινε στις 16-19 (ή στις 17-20) Αυγούστου. Προφανώς ο Λεωνίδας ξεκίνησε από τη Σπάρτη πριν από τα Κάρνεια, ενώ η μάχη των Θερμοπυλών έγινε κατά τα τέλη Αυγούστου.

6. Το τείχος αυτό το είχαν χτίσει οι Φωκείς, για να τους προφυλάσσει από τις επιδρομές των αιωνίων εχθρών τους, των Θεσσαλών.
7. Η επιμονή του Ξέρξη να γελά (βλ. και παραπάνω, κεφ. Z 105, σελ. 97) και να θεωρεί γελοία όσα λένε ή κάνουν οι αντίπαλοί του, δείχνει ότι έχει προσβληθεί απ' τη θεόσταλη τύφλωση του μυαλού (την *ἄτη*), που χτυπά τους «υβριστές» και τους οδηγεί στην καταστροφή.
8. Ο Δημάρατος κάνει υπαινιγμό στην προηγούμενη συνομιλία τους, βλ. παραπάνω, κεφ. Z 101-105, σελ. 94-97.
9. Οι *Κίσσιοι* κατοικούσαν στη Σουσιανή, την περιοχή όπου βρισκόταν η πρωτεύουσα (τα Σούσα).
10. Εδώ η λέξη *άντρες* έχει τη συγκεκριμένη σημασία: αντρειωμένοι πολεμιστές. Θυμηθείτε τους στίχους του Κ. Παλαμά:

*Η μεγαλοσύνη των εθνών δε μετριέται με το στρέμμα·
με της καρδιάς το πύρωμα μετριέται και το αίμα.*

11. Για τους «αθανάτους» και τον Υδάρνη, βλ. παραπάνω, κεφ. Z 41, σελ. 88-100.
12. Η φύση του πεδίου της μάχης ήταν καθοριστική για τη μορφή που πήρε ο αγώνας· μονάχα ένα μέρος «του κάθε τάγματος και της κάθε φυλής» μπορούσε να μάχεται στην πρώτη γραμμή, ενώ οι υπόλοιποι πολεμούσαν παραταγμένοι σε διαδοχικές σειρές πίσω απ' τους προμάχους· έτσι αποφασίστηκε η εναλλακτική παρουσία του κάθε «τάγματος» στην πρώτη γραμμή.
13. Ως *Μαλιεύς* λοιπόν, ο Εφιάλτης ήταν γνώστης της περιοχής.
14. Το ρέμα του Ασωπού ποταμού έρχεται απ' τους πρόποδες του Καλλιδρόμου και χύνεται, ανατολικότερα, στη θάλασσα. Οι *Αλπηνοί* ήταν μικρό χωριό στην παραλία, στα βόρεια των Στενών.
15. «Μελάμπυγος» ήταν σκωπτική επωνυμία του Ηρακλή, του οποίου τα όπλα, καθώς κοιμόταν, τα έκλεψαν δυο δαιμόνια, αθεόφοβοι νάνοι, οι *Κέρκωπες*· όταν ο ήρωας ξύπνησε, τους έπιασε και τους κουβαλούσε, κρεμασμένους σ' ένα ξύλο, στον ώμο του.
16. Στα κεφ. 219-222 ο Ηρόδοτος αφηγείται τον τρόπο, με τον οποίο οι Έλληνες πληροφορήθηκαν την κυκλωτική κίνηση των Περσών και πήραν την απόφαση ν' αποχωρήσουν απ' τις Θερμοπύλες όλοι οι άλλοι, για να μη θυσιάσουν άσκοπα, και να δώσουν την τελευταία μάχη μόνο οι Λακεδαιμόνιοι και οι Θεσπείς.
17. Αρχίζει η τρίτη μέρα της μάχης. Για τη λατρεία της ανατολής του ήλιου, βλ. παραπάνω, κεφ. Z 54, σελ. 90. Η ώρα που «η αγορά γεμίζει από κόσμο» είναι, περίπου, η 11 π.μ.
18. Ο Ηρόδοτος έμαθε τα ονόματα των Τριακοσίων βλέποντάς τα χαραγμένα στο μνημείο που έστησαν οι Λακεδαιμόνιοι στη Σπάρτη το 449 π.Χ., όταν μετέφεραν στην πόλη τους τα οστά του Λεωνίδα.

- 19.** Παρόμοιες μάχες σώμα με σώμα πάνω απ' το πτώμα ήρωα περιγράφονται στην *Ιλιάδα* (Ρ 274: μάχη πάνω στο πτώμα του Πατρόκλου), όπως και, βλ. παρακάτω, Θ 23, σελ. 170-171, τη μάχη πάνω στο πτώμα του Μασιστίου.
- 20.** Ο *κολωνός* αυτός βρισκόταν πίσω απ' το τείχος των Φωκέων· στο έδαφός του βρέθηκαν ίχνη κοινού τάφου (*πολυάνδριον*) των πολεμιστών.
- 21.** Τα επιγράμματα αυτά τα έγραψε ο Σιμωνίδης ο Κείος, που, όπως είδαμε, είχε γράψει και το επίγραμμα για τη μάχη του Μαραθώνα. Το περιφημότερο, το δεύτερο, στο πρωτότυπο έχει ως εξής:

ὦ ξεῖν', ἀγγέλλειν Λακεδαιμονίοις ὅτι τῇδε
κείμεθα τοῖς κείνων ῥήμασι πειθόμενοι.

- 22.** Το στεφάνι αυτό ήταν ο περιφημὸς **κότινος**.
- 23.** Για τον Τριτανταίχη, βλ. περισσότερα παρακάτω, κεφ. Α 192, σελ. 210.

β. Παράλληλα Κείμενα

1. Η επιδεικτική αδιαφορία για τον κίνδυνο της σύγκρουσης με τον εχθρό, που εκφράζουν οι Σπαρτιάτες (κεφ. 208) με την περιποίηση της κόμης τους, χαρακτήριζε και τους πολεμιστές του 1821:

«Την αυγή, δυο ώρες να φέξει, πλάκωσε ο Μπραΐμης, πεζούρα και καβαλαρία, και ήρθαν πολλά πλησίον μας. Είναι ένα γιοφύρι και πέρασαν εκεί και στάθηκαν. Εγώ κατέβασα καμιά εικοσαριά παιδιά και πιάσαν τον χορόν και τραγουδούσαν και χόρευαν. Τηρούσαν οι Τούρκοι κι άρχισαν τον ντουφεκισμόν.... Εκεί όπου ρίχναν μου λάβωσαν δυο παιδιά εις τον χορόν. Κέρασα απ' ένα ρακί τους Έλληνες, τους αθάνατους, τα γενναία λιοντάρια.... Ύστερα βγάλαν τα μαχαίρια οι Έλληνες και δίνουν ένα τζάκισμα καλόν τους Τούρκους και τους ρίξαν από μέσα τ' αυλάκι κι έβλεπες ένα θέατρο». (Μακρυγιάννης, στην περιγραφή μάχης κοντά στο Ναυαρίνο).

2. Η απαράμιλλη ανδρεία των υπερασπιστών των Θερμοπυλών ενέπνευσε τους αρχαίους, αλλά και τους νεότερους ποιητές. Έτσι,

α) Ο Σιμωνίδης ο Κείος, εκτός από τα επιγράμματα του κεφ. 228, έγραψε μια θαυμάσια ωδή:

*Εκείνων που σκοτώθηκαν στις Θερμοπύλες
ένδοξη η τύχη, ωραίος ο θάνατός τους,
κι ο τάφος τους βωμός·
ανάμνηση τους πρέπει και όχι γόοι
κι εγκώμιο είναι γι' αυτούς το μοιρολόι.*

Τέτοιος εντάφιος στολισμός
 ποτέ τη λάμψη δε θα χάσει
 απ' τον καιρό τον παντοδαμαστή
 κι ούτε σκουριά ποτέ θα τον σκεπάσει.
 Στο μνήμα των αντρείων ετούτο το ιερό
 η δόξα της Ελλάδας έχει θρονιαστεί·
 το μαρτυρά κι ο βασιλιάς της Σπάρτης ο Λεωνίδας, που αφήνει
 στολίδι πίσω του αρετής τρανό
 κι ένα όνομα που αμάραντο θα μείνει.

(Μετ. Θρ. Σταύρου).

β) Ο Αριστοφάνης στην «Λυσιστράτη» θέλει να συμφιλιώσει τους Αθηναίους και τους Σπαρτιάτες, που είχαν εμπλακεί στον εμφύλιο Πελοποννησιακό πόλεμο. Για να επιτύχει αυτό τον φιλειρηνικό σκοπό του, τους θυμίζει τους κοινούς αγώνες τους για την ελευθερία εναντίον των Περσών. Ψάλλει λοιπόν (στ. 1247-1272) ο «χορός» των Σπαρτιατισσών:

Μνημοσύνη εσύ θεά,
 στείλε στο λεβέντη σου,
 στείλε μου τη Μούσα σου,
 που μας γνώρισε καλά
 και τους Αθηναίους κι εμάς.
 Στο Αρτεμίσιο πάνω κει
 οι Αθηναίοι σαν τα θεριά
 στα καράβια χίμηξαν
 και τους Μήδους νίκησαν·
 κι ήμασταν σαν κάπροι εμείς
 που ακονούν τα δόντια τους
 κι ο Λεωνίδας αρχηγός·
 γύρω στα σαγόνια μας
 άνθιζε πολύς αφρός
 κι έρεε και πλημμύριζε
 και στα σκέλια μας· γιατί,
 όσος ο άμμος του γιαλού
 τόσοι οι Πέρσες ήτανε.

(Μετ. Θρ. Σταύρου).

γ) Στη νεότερη εποχή ο Διονύσιος Σολωμός συνδέει τον νέο Ελληνισμό με τον αρχαίο με το κοινό χαρακτηριστικό της ανδρείας και της αυταπάρνησης για την ελευθερία της πατρίδας στον «Ύμνο στην Ελευθερία»:

*Ω Τρακόσιοι! Σηκωθείτε
και ξανάλθετε σε μας·
τα παιδιά σας θέλ' ιδείτε
πόσο μοιάζουνε μ' εσάς.*

4. (Για το κεφ. 238). Πράγματι, η απάνθρωπη κακοποίηση του πτώματος του Λεωνίδα από τον Ξέρξη έρχεται σε αντίθεση με τη συνηθισμένη ιπποτική συμπεριφορά των Περσών στους γενναίους αντιπάλους, όπως δείχνει η αφήγηση (από τις κινήσεις των στόλων γύρω από το Αρτεμίσιο) του Ηρόδοτου που παραθέτουμε:

Ζ 181. Με το καράβι της Αίγινας όμως, που τριήραρχός του ήταν ο Ασωνίδης, δυσκολεύτηκαν αρκετά από τον οπλίτη Πυθέα, το γιο του Ισχενόου, που εκείνη τη μέρα έδειξε μοναδική παλικάριά· αυτός, την ώρα που οι εχθροί κυρίευαν το καράβι, πολεμούσε με πείσμα, ώσπου κατακρεουργήθηκε όλο το σώμα του. Κι έτσι που έπεσε και δεν πέθανε, αλλά ανάσαινε ακόμα, οι Πέρσες που ήταν απάνω σ' εκείνα τα καράβια θεώρησαν πρωταρχικό τους καθήκον να τον κρατήσουν στη ζωή, πασχίζοντας να γιατρέψουν τις πληγές του με σμύρνα και τυλίγοντάς τες με λωρίδες από ύφασμα κίτρινου λinaριού· και, μόλις γύρισαν στο στρατόπεδό τους, τον πήραν και τον έδειχναν γεμάτοι θαυμασμό σ' όλο το στράτευμα και του πρόσφεραν κάθε περιποίηση.

Θέματα για μελέτη - Ερωτήσεις

1. Σε ποιους λόγους αποδίδετε την επιτυχία των Ελλήνων στις πρώτες φάσεις της μάχης (κεφ. 211-213);
2. Πώς κρίνετε τα επιχειρήματα, με τα οποία οι Έλληνες έπεισαν τους Οπούντιους Λοκρούς και τους Φωκείς;
3. Με δεδομένα, ότι: α) ο Ηρόδοτος λογαριάζει τρεις ανθρώπινες γενιές ως έναν αιώνα, και β) τοποθετεί τον Ηρακλή στα 1350 π.Χ., αφού μετρήσετε τις γενεές που περιέχει ο κατάλογος των προγόνων του Λεωνίδα, προσδιορίστε τον, κατά τον Ηρόδοτο, χρόνο της ζωής του. Συμφωνεί με τη χρονολογία που δίνει η ιστορία (480 π.Χ.);
4. Από ποια στοιχεία βγαίνει το συμπέρασμα ότι, αν δε μεσολαβούσε η προδοσία του Εφιάλτη, η επιχείρηση του Ξέρξη θα κατέληγε σε αποτυχία;
5. Σχηματίστε διάγραμμα με καμπύλη που δείχνει τις διαθέσεις του Ξέρξη από το κεφ. 209 ως το 238.

6. Μπορεί και η διάθεση για χιούμορ (όπως στην περίπτωση του Διηνέκη) ν' αποτελέσει στοιχείο του ηρωικού ήθους; Σε ποιον ήρωα του 1821 αποδίδεται παροιμιώδης ανάλογη διάθεση; Πότε στην ιστορία του αιώνα μας βάδισαν οι Έλληνες εναντίον του εχθρού «Με το χαμόγελο στα χείλη»;
7. Ποια συμβολική σημασία νομίζετε ότι έδινε ο ποιητής Κ. Καβάφης στις «Θερμοπύλες» στους στίχους του:

*«Τιμή σ' εκείνους όπου στη ζωή των
όρισαν και φυλάγουν Θερμοπύλες»;*

8. Γιατί ο Τριτανταίχμης απευθύνει την ιστορική φράση του στον Μαρδόνιο και όχι στον Ξέρξη;

ΑΠΟ ΤΙΣ ΘΕΡΜΟΠΥΛΕΣ ΕΤΗ ΣΑΛΑΜΙΝΑ

9.Α

Εισαγωγικά:

Στα κεφ. 1-39 του όγδοου βιβλίου, ο Ηρόδοτος αφηγείται: α) τις ναυμαχίες γύρω από το Αρτεμίσιο (κεφ. 1-26), όπου ο ελληνικός στόλος εμπόδισε τον περσικό να μπει στον Ευβοϊκό κόλπο και να αποβιβάσει στρατό στα νώτα των υπερρασπιστών των Θερμοπυλών. Εγκατέλειψε όμως το Αρτεμίσιο, όταν διάβηκαν οι Πέρσες τα Στενά· β) την προέλαση του Ξέρξη από τις Θερμοπύλες στη Βοιωτία (κεφ. 27-29) και παράλληλα την επιδρομή ενός τμήματος του στρατού του στους Δελφούς.

Η 40. Κι ο στόλος των Ελλήνων απ' το Αρτεμίσιο πήγε με τα καράβια του κι αγκυροβόλησε στη Σαλαμίνα, ύστερ' από αίτημα των Αθηναίων. Κι οι λόγοι που ώθησαν τους Αθηναίους να ζητήσουν επίμονα να δέσουν τα καράβια στη Σαλαμίνα ήταν να μεταφέρουν απ' την Αττική σε σίγουρο μέρος τα παιδιά και τις γυναίκες τους κι επίσης να συσκεφτούν για το τι πρέπει να κάνουν. Γιατί ήταν να συγκαλέσουν σύσκεψη ύστερ' από την κατάσταση που δημιουργήθηκε, αφού οι προσδοκίες τους διαψεύστηκαν. Δηλαδή, ενώ πίστευαν πως θα βρουν τους Πελοποννησίους να καρτερούν τον βάρβαρο στρατοπεδευμένοι πανστρατιά στη Βοιωτία, να που δε βρήκαν ψυχή, κι αντίθετα πληροφορήθηκαν πως οχύρωναν με

*Η επιλογή
της Σαλαμίνας*

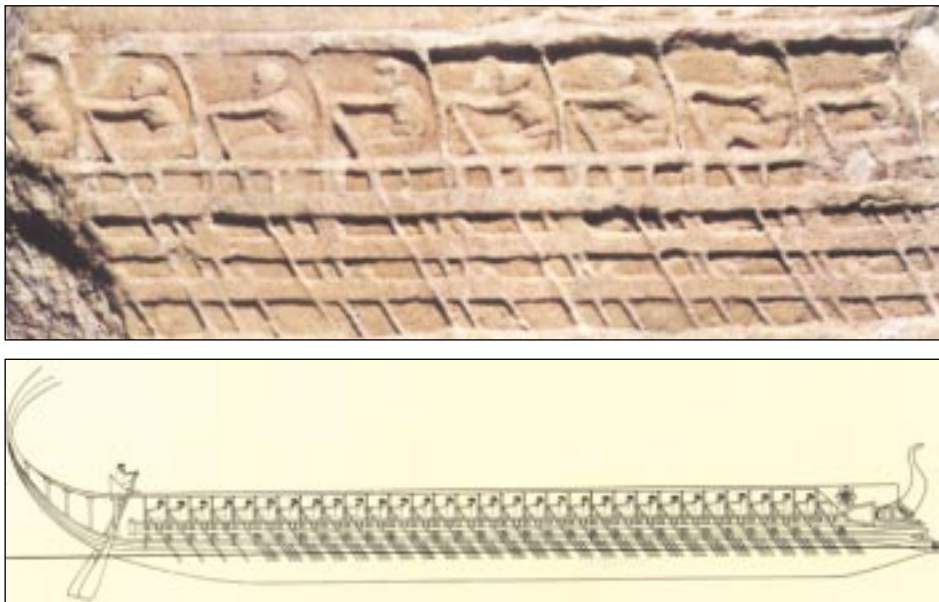
τείχος τον Ισθμό, καθώς για εκείνους το παν ήταν να σωθεί η Πελοπόννησος και αυτήν φρουρούσαν κι αδιαφορούσαν για τις άλλες περιοχές. Έτσι λοιπόν, ύστερ' απ' αυτές τις πληροφορίες, ζητούσαν επίμονα απ' τους συμμάχους ν' αγκυροβολήσουν στη Σαλαμίνα.

*Οι Αθηναίοι
εγκαταλείπουν
την πόλη τους*

41. Λοιπόν οι άλλοι αγκυροβόλησαν στη Σαλαμίνα, ενώ οι Αθηναίοι στο λιμάνι τους¹. Και με τον ερχομό τους διακήρυξαν, ο κάθε Αθηναίος να σώσει, όπως μπορεί, τα παιδιά και τους ανθρώπους του σπιτιού του. Οι περισσότεροι τότε τους έστελναν στην Τροιζήνα², άλλοι στην Αίγινα κι άλλοι στη Σαλαμίνα. Κι ο λόγος που βιάστηκαν να τους μεταφέρουν σε σίγουρο μέρος δεν ήταν μόνο να υπακούσουν στον χρησμό³, αλλά πρώτιστα ο εξής· λένε οι Αθηναίοι πως ένα μεγάλο φίδι, φύλακας της Ακρόπολης, φωλιάζει στο ναό⁴. Και δεν το λεν μονάχα, αλλά πιστεύουν πως υπάρχει στ' αλήθεια, και του φέρνουν πρόσφορο τακτικά κάθε μήνα· και το μηνιάτικο αυτό πρόσφορο είναι μελόπιτα. Λοιπόν, ενώ στο παρελθόν αυτή η μελόπιτα πάντοτε σωνόταν, τότε έμενε άθικτη. Όταν η ιέρεια τους έδωσε αυτό το μήνυμα, με πολύ πιο μεγάλη βιασύνη οι Αθηναίοι εγκατέλειπαν την πόλη τους, μια που και η θεά είχε εγκαταλείψει την Ακρόπολη. Κι όταν τους μετέφεραν όλους σε σίγουρο μέρος, έβαλαν πλώρη για το στρατόπεδο⁵.

*Η
συγκέντρωση
του ναυτικού
των Ελλήνων*

42. Κι όταν απ' το Αρτεμίσιο ο στόλος ήρθε κι αγκυροβόλησε στη Σαλαμίνα, και το υπόλοιπο ναυτικό των Ελλήνων, μόλις πήρε την πληροφορία, συνέρρεε εκεί από την Τροιζήνα· γιατί η αρχική διαταγή ήταν να συγκεντρωθούν στο λιμάνι της Τροιζήνας, τον Πώγωνα⁶. Κι έτσι συγκεντρώθηκαν πολύ περισσότερα καράβια απ' όσα πήραν μέρος στη ναυμαχία του Αρτεμισίου, κι από περισσότερες πόλεις. Λοιπόν ναύαρχος με το γενικό πρόσταγμα ήταν ο ίδιος που ήταν και στο Αρτεμίσιο, ο Ευρυβιάδης, ο γιος του Ευρυκλείδα, Σπαρτιάτης βέβαια⁷, όχι όμως κι από βασιλική γενιά, ενώ τα πιο πολλά και τα πιο καλοτάξιδα καράβια τα έδιναν οι Αθηναίοι. Ο συνολικός αριθμός, χωρίς να υπολογίζονται οι πεντηκόντοροι, έφτασε στα τριακόσια εβδομήντα οχτώ καράβια⁸.

α. Τριήρης (από αρχαίο ανάγλυφο)

β. Τριήρης (αναπαράσταση)

49. Κι όταν οι στρατηγοί απ' τις πόλεις που αναφέραμε συγκεντρώθηκαν στη Σαλαμίνα⁹, έκαναν συμβούλιο. Ο Ευρυβιάδης πρότεινε να εκφράσει όποιος θέλει τη γνώμη του για το ποιο μέρος κατά την κρίση του προσφέρεται καλύτερα για να ναυμαχήσουν, απ' τις περιοχές που κρατούσαν ακόμα· γιατί κιόλας η Αττική είχε εγκαταλειφθεί κι έτσι η πρότασή του αφορούσε στις υπόλοιπες. Λοιπόν, των περισσότερων απ' αυτούς που πήραν το λόγο οι γνώμες συνέπιπταν στο να δώσουν ναυμαχία μπροστά απ' την Πελοπόννησο, αφού κατευθύνουν τα καράβια τους στον Ισθμό¹⁰, και κατέληγαν με το ακόλουθο επιχείρημα, αν νικηθούν στη ναυμαχία, όντας στη Σαλαμίνα, θα πολιορκηθούν σε νησί, όπου δε θα μπορούν να ελπίζουν από πουθενά βοήθεια, ενώ, κοντά στον Ισθμό, βγαίνοντας στην ξηρά θα βρεθούν ανάμεσα στους δικούς τους.

50. Έτσι επιχειρηματολογούσαν οι στρατηγοί των Πελοποννησίων¹¹, όταν ήρθε στρατιώτης Αθηναίος αναγγέλλοντας ότι οι βάρβαροι έφτασαν στην Αττική κι ότι η χώρα απ' άκρη σ' άκρη παραδόθηκε στις φλόγες. Πράγματι, ο

*Το συμβούλιο
των Ελλήνων
νανάρχων*

*Οι Πέρσες
εισβάλλουν
στην Αττική*

στρατός που οδηγούσε ο Ξέρξης, παίρνοντας το δρόμο που διασχίζει τη Βοιωτία, πυρπόλησε την πόλη των Θεσπιέων, που οι ίδιοι τους την είχαν εγκαταλείψει και κατέφυγαν στην Πελοπόννησο, κι επίσης τις Πλαταιές, κι έφτασε στην Αθήνα και διαγούμιζε όλα εκείνα τα μέρη. Ο Ξέρξης πυρπόλησε τις Θεσπιές και τις Πλαταιές, επειδή έμαθε απ' τους Θηβαίους ότι δε μηδίζουν¹².

*Οι
υπερασπιστές
της Ακρόπολης*

51. Τώρα, οι βάρβαροι, απ' την ώρα που διαβήκαν τον Ελλήσποντο (αφετηρία της πορείας τους), κι αφού έκαναν εκεί ένα μήνα — τόσο χρειάστηκε για να διαβούν στην Ευρώπη —, σ' άλλους τρεις μήνες έφτασαν στην Αττική, όταν επώνυμος άρχων στην Αθήνα ήταν ο Καλλιάδης¹³. Και κυριέψαν την έρημη πολιτεία· και βρίσκουν κάτι λίγους Αθηναίους καταυλισμένους στο ναό¹⁴, τους ταμίες του ναού¹⁵ μαζί με ανθρώπους της φτωχολογιάς, που έφραξαν την Ακρόπολη με θυρόφυλλα και με ξύλα και πρόβαλλαν αντίσταση στον εισβολέα· δεν κατέφυγαν στη Σαλαμίνα όχι μόνο εξαιτίας της ανέχειάς τους, αλλά συνάμα κι επειδή πίστευαν πως αυτοί πέτυχαν την πραγματική έννοια του χρησμού που τους έστειλε η Πυθία, πως «το ξύλινο τείχος απόρθητο θα μείνει», κι ότι, σύμφωνα με τον χρησμό¹⁶, αυτός ο φράχτης τους είναι το καταφύγιο κι όχι τα καράβια.

*Η
απεγνωσμένη
άμυνα*

52. Κι οι Πέρσες εγκαταστάθηκαν στο ύψωμα που βρίσκεται απέναντι απ' την Ακρόπολη¹⁷ κι οι Αθηναίοι το ονομάζουν Άρειο πάγο, και πολεμούσαν τους πολιορκημένους με τον ακόλουθο τρόπο: τύλιγαν τα βέλη με στουπιά, τους έδιναν φωτιά και αμέσως τα έριχναν με τα τόξα πάνω στον φράχτη. Και μ' όλ' αυτά τότε οι Αθηναίοι που τους πολιορκούσε ο εχθρός κρατούσαν άμυνα, κι ας είχαν φτάσει σε απελπιστική κατάσταση, κι ας τους είχε προδώσει ο φράχτης τους. Κι ούτε ν' ακούσουν τις προτάσεις που τους έκαναν οι Πεισιστρατίδες¹⁸ για συνθηκολόγηση, αλλά κρατώντας άμυνα αντιπαράταξαν κι άλλες επινοήσεις και προπάντων ετούτη: την ώρα που οι βάρβαροι πλησίαζαν στις πύλες, αμολούσαν στρογγυλά λιθάρια, έτσι που τον Ξέρξη για πολλές ώρες να τον ζώνει αμηχανία, καθώς δεν μπορούσε να τους κυριέψει.

53. Κάποια ώρα όμως οι βάρβαροι μες στην αμηχανία τους ανακάλυψαν τελοσπάντων κάποια είσοδο· γιατί, σύμφωνα με τον χρησμό του θεού, έπρεπε όλη η στεριά της Αττικής να πέσει στα χέρια των Περσών. Λοιπόν από τη μεριά της Ακρόπολης που βλέπει στην πόλη, και που βρίσκεται στο αντίθετο μέρος από τις πύλες και τον ανηφορικό δρόμο που φέρνει στο ναό, όπου κανένας δε φρουρούσε ούτε θα το περίμενε ποτέ, εκεί όπου βρίσκεται ο ναός της Αγλαύρου¹⁹, της θυγατέρας του Κέκροπος, από κει ανέβηκαν μερικοί, κι ας ήταν ο τόπος γκρεμός. Κι όταν οι Αθηναίοι τους είδαν να έχουν ανεβεί, άλλοι έπεφταν από το τείχος κάτω στο γκρεμό και σκοτώνονταν κι άλλοι κατέφευγαν στο σηκό του ναού²⁰. Κι οι Πέρσες που είχαν ανεβεί πρώτα τράβηξαν γραμμή προς τις πύλες κι αφού τις άνοιξαν σκότωναν τους ικέτες της θεάς²¹· κι όταν όλους τους έστρωσαν καταγής, σύλησαν το ναό και παρέδωσαν στις φλόγες όλη την Ακρόπολη.

*Η άλωση και
η πυρπόληση
της Ακρόπολης*

54. Κι όταν ολοκλήρωσε την κατοχή της Αθήνας ο Ξέρξης, έστειλε έφιππο αγγελιαφόρο²² στα Σούσα, για ν' αναγγείλει στον Αρτάβανο²³ την επιτυχία του. Έστειλε τον κήρυκα και την επομένη συγκέντρωσε τους Αθηναίους που, εξόριστοι, ήταν στην ακολουθία του και τους έδινε εντολή ν' ανεβούν στην Ακρόπολη και να προσφέρουν θυσίες σύμφωνα με τα έθιμα του τόπου τους· να είδε κάποιο όνειρο στον ύπνο του κι έδωσε αυτή την εντολή ή να το 'χε βάρος στην ψυχή του που πυρπόλησε το ναό; Κι οι εξόριστοι Αθηναίοι εκτέλεσαν την εντολή του.

*Ο Ξέρξης
στην Αθήνα*

55. Και θα πω το λόγο για τον οποίο μνημόνεψα αυτά. Σ' αυτή την Ακρόπολη υπάρχει ναός του Ερεχθέα (εκείνου που λένε πως είναι γέννημα της γης)²⁴ που έχει μέσα μια ελιά²⁵ και μια πηγή με θαλασσινό νερό, που η παράδοση των Αθηναίων λέει πως τ' άφησαν εκεί ο Ποσειδών και η Αθηνά, όταν φιλονικούσαν για τη χώρα²⁶, μαρτυρίες για το μέλλον. Λοιπόν αυτή η ελιά είχε την ίδια τύχη με τον υπόλοιπο ναό, έγινε στάχτη απ' τους βαρβάρους· κάηκε, και την επομένη οι Αθηναίοι που πήραν διαταγή απ' τον βασιλιά να προσφέρουν θυσίες, μόλις ανέβηκαν στο ναό, βλέπουν να έχει ξεπεταχτεί βλαστάρι από το κούτσουρο, ψηλό ίσαμε μια πήχη. Λοιπόν εκείνοι αυτά διηγήθηκαν.

*Η ελιά
του Ερεχθείου*

*Το στρατόπεδο
των Ελλήνων
σε αναστάτωση*

56. Κι οι Έλληνες που ήταν στη Σαλαμίνα, μόλις τους ήρθε η αγγελία για το πώς εξελίχτηκε η επιχείρηση στην Ακρόπολη των Αθηναίων, θορυβήθηκαν σε τέτοιο βαθμό, ώστε μερικοί στρατηγοί ούτε που περίμεναν να επικυρωθεί η απόφαση για το θέμα που τους απασχολούσε, αλλά όρμησαν στα καράβια τους και σήκωναν πανιά για ν' απομακρυνθούν ολοταχώς· κι όσοι απ' αυτούς έμειναν στη θέση τους, επικύρωσαν την απόφαση να δώσουν ναυμαχία μπροστά στον Ισθμό²⁷. Έπεσε η νύχτα κι αυτοί με τη διάλυση της σύσκεψης έμπαιναν στα καράβια τους.

*Η συμβουλή
του
Μνησίφιλου
στον
Θεμιστοκλή*

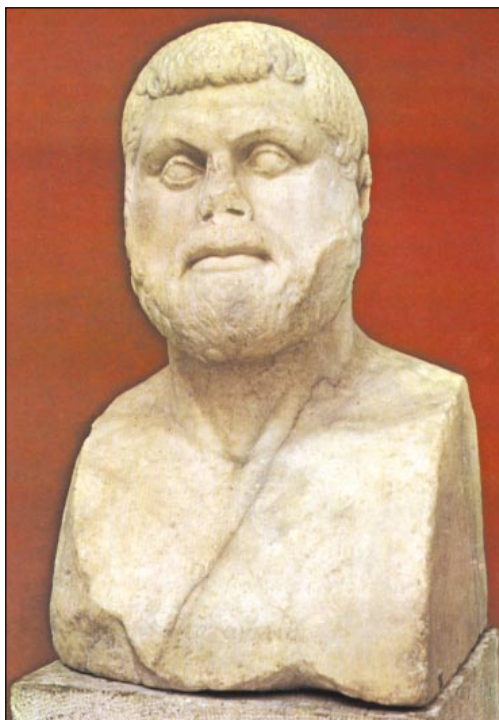
57. Τότε, την ώρα που ο Θεμιστοκλής έφτανε στο καράβι του, τον ρώτησε ο Μνησίφιλος²⁸, Αθηναίος πολίτης, ποια απόφαση είχε παρθεί. Κι όταν πληροφορήθηκε απ' αυτόν πως είχαν αποφασίσει να βάλουν πλώρη απ' εκεί για τον Ισθμό και να δώσουν ναυμαχία μπροστά στην Πελοπόννησο, του είπε: «Έλοιπόν, τώρα πια, αν σηκώσουν τα καράβια απ' τη Σαλαμίνα, για ποια πατρίδα θα δώσεις ναυμαχία, για να τη σώσεις; γιατί ο καθένας τους θα βάλει πλώρη για την πόλη του κι ούτε ο Ευρυβιάδης ούτε κάποιος άλλος θα μπορέσει να τους συγκρατήσει, ώστε να μη διασκορπιστεί εδώ κι εκεί ο στόλος· κι από τις άστοχες βουλές θα χαθεί η Ελλάδα· αλλά, αν υπάρχει κάποιος χειρισμός, προσπάθησε ν' ανατρέψεις την απόφαση που έχει παρθεί, αν βρεις τρόπο να πείσεις τον Ευρυβιάδη ν' αλλάξει γνώμη, ώστε να μείνουμε εδώ».

*Θεμιστοκλής
και
Ευρυβιάδης*

58. Η συμβουλή αυτή ενθουσίασε τον Θεμιστοκλή και, χωρίς ν' αποκριθεί σ' αυτά, τράβηξε προς το καράβι του Ευρυβιάδη. Φτάνοντας λοιπόν είπε πως θέλει να συναντηθούν για κάποιο κοινό ζήτημα. Κι εκείνος τον καλούσε να μπει στο καράβι και να του πει ό,τι ήθελε. Τότε ο Θεμιστοκλής κάθισε δίπλα του και του λέει καταλεπτώς όλα εκείνα που άκουσε απ' τον Μνησίφιλο, παρουσιάζοντάς τα ως δικές του σκέψεις και προσθέτοντας και άλλα πολλά, ώσπου τον έπεισε να δεχτεί το αίτημά του, να βγει απ' το καράβι και να συγκαλέσει συμβούλιο των στρατηγών.

*Θεμιστοκλής
και
Αδείμαντος*

59. Κι όταν τέλος συγκεντρώθηκαν, πριν καν ο Ευρυβιάδης ανακοινώσει το λόγο για τον οποίο συγκέντρωσε τους στρατηγούς, ο Θεμιστοκλής μιλούσε ασταμάτητα, έτσι που τον πίεζε αδήριτη ανάγκη. Κι ενώ αυτός αγόρευε, ο στρατη-

Θεμιστοκλής
(523-459 π.Χ.)

γός της Κορίνθου Αδείμαντος, ο γιος του Ωκύτη²⁹, είπε: «Θεμιστοκλή, στους αγώνες, αυτούς που ξεκινούν πριν δοθεί το παράγγελμα, τους δίνουν μια με το ραβδί». Κι αυτός, απολογούμενος, είπε: «Όμως κι αυτοί που μένουν παραπίσω χάνουν το στεφάνι της νίκης».

60. Αυτή την ήπια απάντηση έδωσε τότε στον Κορίνθιο· στον Ευρυβιάδη πάλι δεν έλεγε πια τίποτε απ' εκείνα που είχαν ειπωθεί προηγουμένως (πως, αν σηκώσουν πανιά απ' τη Σαλαμίνα, θα δραπετεύσουν εδώ κι εκεί)· γιατί τώρα, με τους συμμάχους μπροστά, θα ήταν εκμέρους του μεγάλη απρέπεια να κάνει τον κατήγορο· αλλά ανέπτυσε άλλη επιχειρηματολογία, μιλώντας έτσι³⁰: «Στα χέρια σου κρατάς τη σωτηρία της Ελλάδας, αν πειστείς σ' εμένα να δώσεις ναυμαχία παραμένοντας εδώ και δεν πειστείς σ' όσα λεν αυτοί κι οδηγήσεις τα καράβια σ' άλλη θέση, προς τον Ισθμό. Λοιπόν άκουσε και το ένα και το άλλο και αντιπαράθεσέ τα: αν έρθεις στα χέρια με τον εχθρό στη θάλασσα του Ισθμού, θα ναυμαχήσεις σε ανοιχτό πέλαγος που δεν προσφέρεται καθόλου σε μας που έχουμε καράβια πιο αργοκίνητα και λιγό-

Τα
επιχειρήματα
του
Θεμιστοκλή

τερα στον αριθμό· κι απ' την άλλη θα χάσεις τη Σαλαμίνα και τα Μέγαρα και την Αίγινα, ακόμα και στην περίπτωση που όλα τ' άλλα θα μας έρθουν δεξιά. Και το ναυτικό τους θα το ακολουθήσει το πεζικό κι έτσι θα 'σαι εσύ ο ίδιος που θα τους κουβαλήσεις στην Πελοπόννησο και θα διακυβεύσεις τη σωτηρία ολόκληρης της Ελλάδας. Αντίθετα, αν κάνεις αυτά που σου λέγω εγώ, δες ποια πλεονεκτήματα θα πετύχεις· πρώτα πρώτα, αν εμείς που έχουμε λίγα καράβια συγκρουστούμε με πολλά σε στενή θάλασσα, κι αν η έκβαση της σύγκρουσης είναι αυτή που συνήθως συμβαίνει, η νίκη μας θα είναι μεγάλη· γιατί η ναυμαχία σε στενό ευνοεί εμάς³¹, ενώ στ' ανοιχτά εκείνους. Εξάλλου σώζεται κι η Σαλαμίνα, όπου βρήκαν καταφύγιο τα παιδιά και οι γυναίκες μας. Επίσης μ' αυτή την επιλογή έχεις και τούτο, που εσείς το βάζετε πάνω απ' όλα: μένοντας εδώ θ' αγωνιστείς για την Πελοπόννησο δίνοντας ναυμαχία, όπως αν την έδινες στον Ισθμό, κι επιπλέον, αν είσαι γνωστικός, δε θα κουβαλήσεις τον εχθρό στην Πελοπόννησο. Τέλος, αν γίνουν αυτά που προσδοκώ και νικήσουμε στη ναυμαχία, δε θα σας έρθουν οι βάρβαροι στον Ισθμό ούτε θα προελάσουν πιο πέρα απ' την Αττική, αλλά θα τραπούν σε άτακτη φυγή, ενώ εμείς θα 'χουμε το κέρδος να μείνουν στα χέρια μας τα Μέγαρα κι η Αίγινα κι η Σαλαμίνα — μάλιστα πήραμε χρησμό πως σ' αυτήν θα θριαμβεύσουμε πάνω στους εχθρούς μας. Λοιπόν, γενικά των ανθρώπων που σκέφτονται λογικά συνήθως πραγματοποιούνται οι επιδιώξεις· για όσους όμως δε σκέφτονται λογικά, ούτε ο θεός θέλει να συνταχτεί με τις γνώμες των ανθρώπων».

*Λογομαχία
Θεμιστοκλή
και
Αδειμάντου*

61. Ενώ ο Θεμιστοκλής έλεγε αυτά, του επιτέθηκε και πάλι ο Αδείμαντος ο Κορίνθιος, προτρέποντάς τον να μη μιλά, ένας άνθρωπος που δεν έχει πατρίδα, και μη επιτρέποντας στον Ευρυβιάδη να θέσει σε ψηφοφορία πρόταση ανθρώπου που δεν έχει πόλη· δηλαδή προκαλούσε τον Θεμιστοκλή πρώτα να δείξει πόλη κι ύστερα να εκθέτει γνώμες σε συνεδρίαση· και του τα έριχνε αυτά κατά πρόσωπο, γιατί είχε αλωθεί η Αθήνα και βρισκόταν στα χέρια του εχθρού. Τότε λοιπόν ο Θεμιστοκλής περίλαβε κι εκείνον και τους Κορινθίους με πολλές κακολογίες κι έκανε φανερό με τα λόγια του πως οι Αθηναίοι έχουν και πόλη και χώρα μεγαλύτερη από εκείνων, για όσο καιρό έχουν διακόσια καρά-

βια αρματωμένα· γιατί ποια ελληνική πόλη θα μπορούσε να τους αποκρούσει, αν έκαναν έφοδο εναντίον της;

62. Κι ενώ δήλωνε αυτά, πέρασε στον Ευρυβιάδη μιλώντας πιο απότομα: «Εσύ να μείνεις εδώ και μένοντας θ' αποδείξεις την πολεμική αρετή σου· ειδικά, θα ρίξεις την Ελλάδα στον γκρεμό· γιατί όλο το βάρος του πολέμου μάς το σηκώνουν τα καράβια· πείσου λοιπόν στα λόγια μου. Αν όμως δεν το κάνεις αυτό, εμείς, έτσι όπως είμαστε, παίρνουμε μαζί μας τους δικούς μας και μετακομίζουμε στη Σίρρη³², στην Ιταλία, που απ' τον παλιό κιόλας καιρό είναι δική μας και οι χρησιμοί λένε ότι πρέπει να χτιστεί εκεί αποικία δική μας· κι όσο για σας, όταν μένετε μόνοι χάνοντας τέτοιους συμμάχους, θα θυμηθείτε τα λόγια μου».

*Η απειλή
του
Θεμιστοκλή*

63. Ύστερ' απ' αυτή την ομιλία του Θεμιστοκλή ο Ευρυβιάδης μεταπείστηκε· κατά τη γνώμη μου, ήταν γιατί φοβήθηκε πάρα πολύ μήπως οι Αθηναίοι τους εγκαταλείψουν, αν αυτοί οδηγούσαν τα καράβια τους πίσω, στον Ισθμό· γιατί, απ' τη στιγμή που οι Αθηναίοι θα τους εγκατέλειπαν, οι υπόλοιποι δε θα ήταν σε θέση να δώσουν ναυμαχία. Ασπάστηκε λοιπόν αυτή τη γνώμη, να μείνουν και να δώσουν ναυμαχία εκεί³³.

*Απόφαση
να δοθεί
η ναυμαχία
στη Σαλαμίνα*

64. Έτσι λοιπόν αυτοί που βρίσκονταν στη Σαλαμίνα, ύστερ' από διαξιφισμούς με λόγια, μια και ο Ευρυβιάδης πήρε απόφαση, προετοιμάζονταν να ναυμαχήσουν εκεί. Ξημέρωσε και καθώς πρόβαλε ο ήλιος έγινε σεισμός και στη στεριά και στη θάλασσα. Αποφάσισαν λοιπόν να προσευχηθούν στους θεούς και να καλέσουν τους Αιακίδες για συμμάχους. Πήραν λοιπόν την απόφαση και άμ' έπος άμ' έργον· δηλαδή προσευχήθηκαν σ' όλους τους θεούς κι ύστερα καλούσαν να τους έρθουν βοηθοί απ' το νησί στο οποίο βρίσκονταν, τη Σαλαμίνα, ο Αίας κι ο Τελαμών, ενώ για τον Αιακό και τους υπόλοιπους Αιακίδες³⁴ έστειλαν καράβι στην Αίγινα.

*Θεϊκές
παρεμβάσεις*

Στα κεφάλαια 65-73 ο Ηρόδοτος αφηγείται τον ερχομό και την αγκυροβόληση του περσικού στόλου στο Φάληρο, το πολεμικό συμβούλιο των Περσών (όπου παίρνουν την απόφαση να δώσουν ναυμαχία στη Σαλαμίνα), από τη μια, κι από την άλλη τη βιαστική οχύρωση του Ισθμού από τους Πελοποννησίους, για ν' αντιμετωπίσουν εκεί το πεζικό του Ξέρξη.

*Παρασπονδία
των
Πελοποννησίων*

74. Λοιπόν, όσοι εκεί στον Ισθμό δούλευαν στο έργο που αναφέραμε χωρίς να παίρνουν ανάσα, μια κι έδιναν πια τον υπέρ πάντων αγώνα, δεν έλπιζαν σε θρίαμβο του στόλου· όσο πάλι γι' αυτούς που βρίσκονταν στη Σαλαμίνα, πήραν βέβαια αυτή την πληροφορία, κι έτσι τους έζωνε τρομάρα· δε φοβούνταν τόσο για τη ζωή τους, όσο για την Πελοπόννησο. Για κάποιο διάστημα πλησίαζαν ο ένας τον άλλο κι έπιαναν κουβέντα ψιθυριστά και τους φαινόταν ανεξήγητη η απερισκεψία του Ευρυβιάδη· στο τέλος όμως ξέσπασε στα φανερά κατακραυγή. Και λοιπόν έγινε σύναξη κι ακούστηκαν πολλά για το ίδιο θέμα, καθώς άλλοι έλεγαν πως πρέπει να βάλουν πλώρη για την Πελοπόννησο και να μπουκνούν στον κίνδυνο για να τη σώσουν κι όχι να μείνουν και να δώσουν μάχη για χώρα που την πατούσε ο εχθρός, ενώ οι Αθηναίοι και οι Αιγινήτες και οι Μεγαρείς, να μείνουν εκεί που ήταν και ν' αντιμετωπίσουν τον εχθρό³⁵.

*Το τέχνασμα
του
Θεμιστοκλή*

75. Τότε ο Θεμιστοκλής, καθώς νικούσε η γνώμη των Πελοποννησίων κι όχι η δική του, βγαίνει απ' τη συνέλευση χωρίς να γίνει αντιληπτός, και βγαίνοντας στέλνει με πλεούμενο στο στρατόπεδο των Μήδων κάποιον παραγγέλλοντάς του να πει αυτά που έπρεπε· αυτός λεγόταν Σίκιννος, κι ήταν δούλος του Θεμιστοκλή και παιδαγωγός των παιδιών του· ο Θεμιστοκλής σε χρόνο μεταγενέστερο απ' αυτά τα γεγονότα τον έκανε και Θεσπία, όταν οι Θεσπείς έδιναν δικαίωμα πολίτη σε ξένους, και ευκατάστατο³⁶. Αυτός τότε φτάνοντας με πλεούμενο έλεγε στους στρατηγούς των βαρβάρων τα εξής: «Μ' έστειλε ο στρατηγός των Αθηναίων κρυφά απ' τους άλλους Έλληνες (γιατί τυχαίνει να είναι με το μέρος του βασιλιά και να προτιμά τη δική σας, κι όχι των Ελλήνων, την επικράτηση), για να σας ανακοινώσω πως οι Έλληνες τρέμοντας από φόβο σκέφτονται να δραπετεύσουν και πως, να, τώρα σας δίνεται η δυνατότητα να φέρετε σε πέρας την πιο λαμπρή απ' όλες σας τις επιχειρήσεις, αν δε μείνετε με τα χέρια σταυρωμένα καθώς θα δραπετεύουν εκείνοι. Γιατί και μονοιασμένοι δεν είναι κι ούτε θα προβάλουν αντίσταση σ' εσάς· και θα τους δείτε να δίνουν ναυμαχία ανάμεσά τους χωρισμένοι στα δυο, σ' αυτούς που παίρνουν το δικό σας μέρος και τους αντίθετους». Λοιπόν, αφού τους έδωσε αυτό το μήνυμα, αποσύρθηκε και πήγε στο καλό.

76. Κι οι άλλοι, δίνοντας πίστη στο μήνυμα που πήραν, πρώτα πρώτα αποβίβασαν πολλούς Πέρσες στο νησάκι Ψυττάλεια που βρίσκεται ανάμεσα στη Σαλαμίνα και τη στεριά· κατόπιν, όταν έφτασαν τα μεσάνυχτα, ανοίχτηκαν με την αριστερή τους πτέρυγα προς τη Σαλαμίνα επιχειρώντας κυκλωτική κίνηση· ανοίχτηκαν κι εκείνοι που είχαν παραταχτεί γύρω απ' την Κέο και την Κυνόσουρα κι έπιασαν με τα καράβια τους απ' άκρη σ' άκρη το στενό πέρασμα ως τη Μουνιχία. Κι ο λόγος για τον οποίο αναπτύχθηκαν στ' ανοιχτά τα καράβια τους ήταν να μη έχουν τη δυνατότητα οι Έλληνες ούτε καν να φύγουν, αλλά, αποκλεισμένοι στη Σαλαμίνα, να πληρώσουν για τα κατορθώματά τους στο Αρτεμίσιο. Επίσης αποβίβαζαν Πέρσες στο νησάκι που λέγεται Ψυττάλεια³⁷ για τον εξής λόγο· όσο θα κρατούσε η ναυμαχία, εκεί πιθανότατα θα έβγαζε το κύμα και τους στρατιώτες και τα συντρίμια των ναυαγίων (γιατί το νησί βρισκόταν στο στενό, όπου ήταν να γίνει η ναυμαχία), κι έτσι θα μπορούσαν τους δικούς τους να τους περισυλλέγουν, τους άλλους να τους εξοντώνουν. Κι αυτές τις κινήσεις τους τις έκαναν αθόρυβα, για να μη τις αντιληφτούν οι εχθροί. Μ' αυτές λοιπόν τις προετοιμασίες καταγίνονταν χωρίς να κλείσουν μάτι όλη τη νύχτα.

*Οι Πέρσες
επιχειρούν
κυκλωτική
κίνηση*

78. Αλλά οι στρατηγοί που ήταν στη Σαλαμίνα άλλαζαν λόγια βαριά ανάμεσά τους. Κι ακόμα δεν αντιλήφτηκαν ότι τους περικύκλωναν με τα καράβια τους οι βάρβαροι, αλλά πίστευαν πως δε μετακινήθηκαν από τις θέσεις που τους είδαν να κρατούν την προηγούμενη μέρα.

*Η παρέμβαση
του Αριστείδη*

*Όστρακο, με χαραγμένο το όνομα και το πατρώνυμο του
πολιτικού που ήθελαν να εξοριστεί*

79. Την ώρα που λογόφερναν οι στρατηγοί πέρασε από την Αίγινα στη Σαλαμίνα ο Αριστείδης, ο γιος του Λυσιμάχου, Αθηναίος πολίτης³⁸ που το δημοκρατικό πλήθος τον είχε τιμωρήσει με εξοστρακισμό³⁹. όμως εγώ, συγκεντρώνοντας πληροφορίες για τη συμπεριφορά του, σχημάτισα τη γνώμη πως αναδείχτηκε ο πρώτος στην αρετή και ο δικαιοτάτος ανάμεσα στους Αθηναίους. Αυτός ο άντρας στάθηκε έξω απ' τον χώρο όπου συνεδρίαζαν κι έλεγε να του φωνάξουν τον Θεμιστοκλή· δεν ήταν βέβαια φίλος του, κάθε άλλο, ήταν ο πιο μεγάλος εχθρός του· όμως, καθώς οι συμφορές που τους βρήκαν τότε ήταν μεγάλες, έριξε στη λήθη τις διαφορές τους και τον καλούσε να βγει έξω θέλοντας να συναντηθούν. Κι είχε κιόλας ακούσει πως οι Πελοποννήσιοι ασκούσαν πίεση, για ν' ανοιχτούν με τα καράβια τους στον Ισθμό. Λοιπόν, μόλις βγήκε έξω ο Θεμιστοκλής, ο Αριστείδης του μίλησε έτσι: «Εμείς έχουμε χρέος να συγκρουόμαστε και σε κάθε άλλη κρίσιμη ώρα και προπάντων τώρα για το ποιος από τους δυο μας θα προσφέρει πολυτιμότερες υπηρεσίες στην πατρίδα. Έχω λοιπόν να σου πω ότι είτε πολλά είτε λίγα έχετε να πείτε με τους Πελοποννησίους για την αποχώρηση του στόλου από δω, το ίδιο κάνει. Γιατί εγώ σου λέω ως αυτόπτης πως, όσο κι αν το θέλουν οι Κορίνθιοι — ας είναι κι ο ίδιος ο Ευρυβιάδης —, δε θα μπορέσουν να φύγουν από δω με τα καράβια τους· γιατί μας έχουν ζώσει ολόγυρα οι εχθροί. Αλλά πήγαινε μέσα και δώσε τους αυτό το μήνυμα».

80. Κι ο Θεμιστοκλής αποκρίθηκε: «Έξοχος οι παραινήσεις σου και λαμπρές οι ειδήσεις σου· γιατί αυτά που εγώ παρακαλούσα να γίνουν, τα είδες με τα μάτια σου στον ερχομό σου. Μάθε λοιπόν πως πίσω απ' αυτές τις κινήσεις των Μήδων βρίσκομαι εγώ. Γιατί έπρεπε, τη στιγμή που οι Έλληνες δε δέχονταν να πάρουν θέση μάχης με τη θέλησή τους, να εξασφαλίσω τη συμπαράταξή τους άθελά τους. Εσύ τώρα, αφού βέβαια ήρθες φέρνοντας καλή είδηση, ανάγγειλέ την ο ίδιος σ' αυτούς. Γιατί, αν τα πω εγώ αυτά, θα πουν ότι τα έπλασα με το νου μου και τα λέω, και δε θα τους πείσω ότι οι βάρβαροι έκαναν αυτή την ενέργεια. Αλλά πέρασε μέσα και δώσε ο ίδιος το μήνυμα, τι συμβαίνει. Κι αφού τους δώσεις το μήνυμα, αν πειστούν, τόσο το καλύτερο· αν όμως δεν το βρουν αξιόπιστο, εμάς το ίδιο

μας κάνει. Γιατί τώρα πια δε θα δραπετεύσουν, αφού ο εχθρός μάς έχει ζώσει από παντού, κατά τα λεγόμενά σου».

81. Ο Αριστείδης παρουσιάστηκε στο συμβούλιο και τους ανακοίνωσε αυτά, δηλώνοντας πως έρχεται από την Αίγινα και πως με δυσκολία το καράβι του ξέφυγε την επιτήρηση των εχθρών· γιατί το στρατόπεδο των Ελλήνων ολοκληρω είναι ζωσμένο απ' τα καράβια του Ξέρξη· και τους συμβούλευε να πάρουν τα μέτρα τους, γιατί όπου να 'ναι θ' αντιμετωπίσουν τον εχθρό. Από τη μεριά του αυτά είπε κι αποσύρθηκε, ενώ οι άλλοι ήρθαν σε προστριβές για μια ακόμη φορά· γιατί οι στρατηγοί στην πλειοψηφία τους δεν πείθονταν σε όσα τους ανακοίνωσε.

82. Αυτοί λοιπόν έμεναν στη δυσπιστία τους, όταν έφτασε τριήρης με πλήρωμα Τηνίους που αυτομόλησαν, με κυβερνήτη τον Τήνιο Παναίτιο, το γιο του Σωσιμένη, που τους έφερε την πάσα αλήθεια. Και γι' αυτή τους την υπηρεσία τ' όνομα των Τηνίων χαράχτηκε στον τρίποδα των Δελφών ανάμεσα σ' εκείνους που κατατρόπωσαν τον βάρβαρο⁴⁰. Λοιπόν, με την προσθήκη αυτού του καραβιού που αυτομόλησε στη Σαλαμίνα, και του άλλου, των Λημνίων, που αυτομόλησε προηγουμένως στο Αρτεμίσιο, το ναυτικό των Ελλήνων έφτασε σε στρογγυλό αριθμό, τριακόσια ογδόντα καράβια· γιατί ως τότε του έλειπαν δύο για να συμπληρωθεί αυτός ο αριθμός.

*Η τριήρης
από την Τήνο*

9.Β.

α. Ερμηνευτικές Σημειώσεις.

1. Λιμάνι των Αθηναίων ήταν ακόμα το Φάληρο, αφού δεν είχαν ολοκληρωθεί τα έργα για την κατασκευή του λιμανιού του Πειραιά.
2. Κατά τη μαρτυρία του Πλουτάρχου, η Τροιζήνα (ανατολική Πελοπόννησος) δέχτηκε τον μεγαλύτερο αριθμό του άμαχου πληθυσμού των Αθηναίων και τους πρόσφερε σπουδαία φιλοξενία.
3. Για τον χρησμό αυτό, βλ. παραπάνω, κεφ. Ζ 141, σελ. 107.
4. Ο ναός αυτός ήταν της Αθηνάς *Πολιάδας*, που είχε υιοθετήσει τον γιο του Ηφαίστου και της Γης Εριχθόνιο, και τον ανέθρεψε (βλ. παρακάτω, σημ. 24)· ο Εριχθόνιος λοιπόν ταυτίζονταν με τον *οΐκουρόν ὄφιν*, ενώ αργότερα τον φαντάζονταν μισό άνθρωπο – μισό φίδι.

5. Με τη λέξη *στρατόπεδο*, εδώ, εννοεί τη Σαλαμίνα.
6. Το λιμάνι *Πώγων* βρισκόταν ανάμεσα στη νησίδα Καλαυρία (σήμερα: Πόρος) και την Τροιζήνα και ήταν εξαιρετικός τόπος για τη συγκέντρωση του ναυτικού των ελληνικών πόλεων.
7. Η μεγαλύτερη απόδειξη ότι, πριν και κατά τα Μηδικά, η Σπάρτη ήταν η αναμφισβήτητα ηγετική πόλη της Ελλάδας είναι το ότι Σπαρτιάτης έχει το γενικό πρόσταγμα και στο ναυτικό, αν και τα περισσότερα καράβια τα έδιναν οι Αθηναίοι και διέθεταν σπουδαιότερο στρατηγό, τον Θεμιστοκλή.
8. Οι *πεντηκόντοροι* (πολεμικά καράβια με 50 κωπηλάτες) ήταν παλαιότερος τύπος και σταδιακά αντικαταστάθηκαν στις πολεμικές επιχειρήσεις από τον τελειότερο, τις *τριήρεις* (με τρεις σειρές κουπιά σε κάθε πλευρά, συνολικά, περίπου, 200 κωπηλάτες)· μάλιστα οι αθηναϊκές ήταν τελειοποιημένος τύπος και κατασκευάστηκαν λίγο πριν από την εκστρατεία του Ξέρξη, με πρωτοβουλία του Θεμιστοκλή.
9. Ο κατάλογος των πόλεων αυτών δόθηκε στα κεφ. 42-48.
10. Γίνεται λοιπόν φανερό ότι, τουλάχιστο για τους Πελοποννησίους, η δεύτερη γραμμή άμυνας του ελληνικού κόσμου, μετά την πρώτη (τις Θερμοπύλες), ήταν ο Ισθμός της Κορίνθου.
11. Τα κεφ. 50-55 περιγράφουν τα γεγονότα που αποτέλεσαν το σκοπό της εκστρατείας του Ξέρξη, τουλάχιστον κατά τις διακηρύξεις του: την κατάληψη και τον εμπρησμό της Αθήνας, που ήδη ο πατέρας του, ο Δαρείος, θεωρούσε ως επιβαλλόμενη τιμωρία για την πυρπόληση των Σάρδεων από τους Αθηναίους και τους Ίωνες (βλ. παραπάνω, κεφ. Ε 105, σελ. 57-58).
12. Ενώ οι Θεσπιείς, και πολύ περισσότερο οι Πλαταιείς, αποτέλεσαν τιμητική εξαίρεση από το σύνολο των πόλεων της Βοιωτίας, καθώς αγωνίστηκαν στο πλευρό των Αθηναίων και των Λακεδαιμονίων σε κρίσιμες μάχες, οι Θηβαίοι πρωτοστάτησαν στον μηδισμό των Βοιωτών και αποδείχτηκαν οι πιο αφοσιωμένοι σύμμαχοι των Περσών.
13. Ο Καλλιάδης ήταν ο *ἐπώνυμος ἄρχων* της χρονιάς 480/479 π.Χ. Ο θεσμός των επωνύμων αρχόντων (δηλαδή αυτών που τ' όνομά τους έπαιρνε το έτος της θητείας τους) είχε εγκαινιαστεί πρωτύτερα, αλλά εδώ είναι η πρώτη φορά που χρησιμοποιείται για να προσδιοριστεί ο χρόνος ενός γεγονότος, κάτι που στους μετά τον Ηρόδοτο ιστορικούς θα γίνεται πολύ συχνά.
14. Εδώ πρόκειται για τον διπλό ναό της Αθηνάς και του Ερεχθέα (στη θέση του οποίου αργότερα χτίστηκε το Ερεχθείο) είτε για το *ἑκατόμπεδον* (στη θέση του οποίου αργότερα χτίστηκε ο Παρθενώνας).
15. Οι ταμίες αυτοί (δέκα τον αριθμό) ήταν εξαιρετικά πλούσιοι πολίτες.
16. Για τον χρησμό αυτό, βλ. παραπάνω, κεφ. Ζ 141, σελ. 107.
17. Δηλαδή, στα ΒΔ της Ακρόπολης, απέναντι από την κύρια είσοδό της (όπου τα Προπύλαια).

18. Το περιβάλλον του γιου του Πεισιστράτου Ιππία αποτελούσε τον μονιμότερο και θανάσιμο εχθρό της αθηναϊκής δημοκρατίας· πρόσφερε πρόθυμα τις υπηρεσίες του στον Δαρείο και τον Ξέρξη.
19. Ο ναός της Αγλαύρου βρισκόταν στα βόρεια της Ακρόπολης, στην πιο απομακρυσμένη από τον Άρειο Πάγο πλευρά της.
20. *Σηκός* είναι η μεγάλη εσωτερική αίθουσα του ναού.
21. Ως αποκορύφωμα της γελοιοποίησης του αλαζονικού Ξέρξη, μετά την επιστράτευση του άθλιου Εφιάλη και τον τρόπο κατάληψης της Ακρόπολης, έρχεται ο φόνος του ουσιαστικά άμαχου πληθυσμού, που αποτελούσαν οι φτωχοί υπερασπιστές της Ακρόπολης.
22. Χρησιμοποίησε δηλαδή το ταχύτερο μέσο μετάδοσης ειδήσεων της εποχής· βλ. παρακάτω, κεφ. 98, σελ. 151-52.
23. Ο θεός του Ξέρξη Αρτάβανος είχε οριστεί τοποτηρητής του Ξέρξη στην πρωτεύουσα, τα Σούσα, για όσο καιρό θα έλειπε ο Ξέρξης στην εκστρατεία.
24. Πρόκειται για τον αρχαιότερο ναό, στη θέση του οποίου αργότερα χτίστηκε το Ερεχθείο (βλ. παραπάνω, σημ. 4).
25. Η ελιά αυτή ήταν η εγγύηση σωτηρίας της πόλης. Βλ. παρακάτω «Παράλληλα Κείμενα».
26. Στο δυτικό αέτωμα του Παρθενώνα ο Φειδίας και οι μαθητές του φιλοτέχνησαν τα ανάγλυφα της ξακουστής αυτής φιλονικίας, που, φυσικά, κολάκευε ιδιαίτερα τους Αθηναίους.
27. Στο κεφ. 49 αναφέρθηκαν τα κυριότερα επιχειρήματα, για να δοθεί η ναυμαχία μπροστά στον Ισθμό κι όχι στη Σαλαμίνα.
28. Ο *Μνησίφιλος* αναφέρεται ως παιδαγωγός των γιων του Θεμιστοκλή.
29. Βέβαια οι μεταγενέστεροι συγγραφείς (βλ. και «Παράλληλα Κείμενα»), εστιάζουν αυτή τη λογομαχία ανάμεσα στον Θεμιστοκλή και τον Ευρυβιάδη, με αποκορύφωμα το «Πάταξον μέν, ἄκουσον δέ».
30. Είναι χαρακτηριστικό το ότι εδώ ο Ηρόδοτος βάζει τον Θεμιστοκλή να χρησιμοποιεί την ίδια έκφραση, που σε παρόμοια περίπτωση και για παρόμοιο σκοπό χρησιμοποίησε ο Μιλτιάδης (βλ. παραπάνω, κεφ. ΣΤ 109, σελ. 70).
31. Συγκεκριμένα, η υπεροχή των Ελλήνων σε «ναυμαχία στο στενό» συνίσταται στην καλύτερη γνώση της ναυτικής τέχνης, ιδιαίτερα στην εκτέλεση ελιγμών και την αποφυγή σύγκρουσης των τριήρων μεταξύ τους, ενώ η υπεροχή των βαρβάρων σε ναυμαχία στην ανοιχτή θάλασσα, στη δυνατότητα που είχαν, σχηματίζοντας μισοφέγγαρο, να επιχειρήσουν κυκλωτική κίνηση.
32. Η *Σίρις*, που αποικίστηκε από τους Κολοφωνίους της Ιωνίας, ήταν χτισμένη στις όχθες ομώνυμου ποταμού, στο μέσο της απόστασης ανάμεσα στη Σύβαρη και τον Τάραντα (Κάτω Ιταλία).
33. Έτσι γίνεται φανερό ότι η ρεαλιστική απειλή πείθει περισσότερο απ' ό,τι τα λογικά επιχειρήματα.

34. Οι απόγονοι του γιου του Δία και της Αίγινας Αιακού (*Αιακίδες*) είναι τα παιδιά του και οι γιοι τους: ο Πηλέας και ο γιος του, ο Αχιλλέας· ο Τελαμών και οι γιοι του, Αίαντας και Τεύκρος· ο Φώκος. Με την εγκατάσταση του Πηλέα στη Φθιώτιδα και του Αίαντα (και του Τελαμώνα) στη Σαλαμίνα, μόνο ο Αιακός και ο Φώκος είχαν μείνει στην Αίγινα.
35. Επειδή οι πόλεις τους, με την υποχώρηση των Ελληνικών δυνάμεων στον Ισθμό, θα περνούσαν στην επικράτεια του Ξέρξη. Σημειώνουμε όμως ότι, καθώς ο στόλος των Αιγινήτων ήταν ο δεύτερος σε ισχύ, μετά το στόλο των Αθηναίων, είχαν στα χέρια τους ισχυρότατο μέσο πίεσης, για να γίνει η ναυμαχία στη Σαλαμίνα.
36. Οι απώλειες αυτής της ηρωικής μικρής πόλης, στις Θερμοπύλες και στις άλλες μάχες, είχαν συνέπεια να ελαττωθεί ο αριθμός των πολιτών της σε μεγάλο βαθμό, κι έτσι χρειάστηκε να καταφύγει σε ενίσχυσή του με *εποίκους*.
37. Από τα τοπωνύμια του κεφ. 76, δυσκολότερα μπορεί να ταυτιστεί η *Κέος*· η *Ψυττάλεια* συνήθως ταυτίζεται με τη σημερινή Λειψοκουτάλα, απέναντι στην *Κυνόσουρα* (= ουρά σκυλιού), τη σφηνοειδή χερσόνησο στ' ανατολικά της Σαλαμίνας (απέναντι απ' την παραλία του Πειραιά)· *Μουνιχία* ήταν η σημερινή Καστέλα, κάτω απ' την οποία βρίσκεται το Τουρκολίμανο.
38. Ο Αριστείδης (540-468 π.Χ.), που έμεινε στην ιστορία με την επωνυμία «δίκαιος», αναγνωρίζεται ομόφωνα απ' τους αρχαίους συγγραφείς ως απόλυτα ακέραιος και ανιδιοτελής πολιτικός. Την εικόνα του αυτή παρουσιάζει με γλαφυρό τρόπο εδώ ο Ηρόδοτος και ο έξοχος τρόπος, με τον οποίο χρησιμοποιείται το ρήμα που κατεξοχήν εκφράζει τις πολιτικές αντιδικίες (στο πρωτότυπο: *στασιάζω*), για να εκφραστεί το εντελώς αντίθετο (η άμλλα για το καλό της πόλης), θυμίζει τη σκηνή της έριδας Αθηνάς και Ποσειδώνα για την Αθήνα (βλ. παραπάνω, κεφ. 55), ποιος θα της προσφέρει το χρησιμότερο δώρο.
39. Ο *εξοστρακισμός* (από το *ἔστρον*, το κομμάτι σπασμένου αγγείου, πάνω στο οποίο χάραζαν το όνομα του πολιτικού που ήθελαν να εξοριστεί), ήταν θεσμοθετημένος για τις περιπτώσεις όπου δύο (ή περισσότεροι) πολιτικοί αντίπαλοι εμφανίζονταν ιδιαίτερα ισχυροί, έτσι που ο ένας να ακυρώνει το έργο του άλλου. Στην περίπτωσή μας, ο πολιτικός που επικράτησε εξορίζοντας τον αντίπαλό του από την πόλη, ήταν ο Θεμιστοκλής.
40. Για τον τρίτοδα των Δελφών, βλ. παρακάτω, κεφ. Θ 81, σελ. 177.

β. Παράλληλα Κείμενα

1. Ομοιότητες πολλές με την αφήγηση για την ελιά του Ερεχθείου (κεφ. 55) παρουσιάζει νεοελληνική λαϊκή παράδοση, γνωστή με τον τίτλο «Το κυπαρίσσι του Μυστρά» στις παραμονές της Επανάστασης του 1821.

2. Ο Πλούταρχος, στο κεφ. 11 του *Βίου* του *Θεμιστοκλή*, δίνει τη διαφορετική, επικρατέστερη εκδοχή της φιλονεικίας των Ελλήνων ναυάρχων (Μετ. Μ. Οικονόμου):

Όταν ο Ευρυβιάδης, που χάρη στο μεγάλο κύρος της Σπάρτης είχε την αρχηγία του στόλου, που ήταν όμως άνθρωπος άτολμος μπροστά στον κίνδυνο, ήθελε να ξεκινήσουν και να τραβήξουν προς τον Ισθμό, όπου είχε συγκεντρωθεί και το πεζικό των Πελοποννησίων, ο Θεμιστοκλής είχε αντίρρηση. Και τότε λένε πως ειπώθηκαν τα περίφημα εκείνα λόγια που μνημονεύονται ως σήμερα. Δηλαδή, όταν ο Ευρυβιάδης του είπε: «Θεμιστοκλή, στους αγώνες, όσους ξεκινούν πριν την ώρα τους τους ραβδίζουν», «Ναι» αποκρίθηκε ο Θεμιστοκλής, «αλλά όσους μένουν πίσω δεν τους στεφανώνουν»· και μόλις εκείνος σήκωσε το ραβδί του για να τον χτυπήσει, ο Θεμιστοκλής του λέει: «Χτύπησέ με, μα άκουσέ με!». Και όταν ο Ευρυβιάδης, θαυμάζοντας την αταραξία του Θεμιστοκλή, του έδωσε την άδεια να μιλήσει, αυτός προσπάθησε πάλι να τον φέρει στην άποψή του. Αλλά κάποιος είπε τότε πως ένας άνθρωπος χωρίς πατρίδα δεν είναι σωστό να συμβουλεύει εκείνους που έχουν πατρίδες να τις εγκαταλείψουν και να αδιαφορήσουν γι' αυτές. Σ' αυτόν ο Θεμιστοκλής, αντιστρέφοντας το συλλογισμό, αποκρίθηκε: «Εμείς βέβαια, καημένε, τα σπίτια μας και τα τείχη μας τα έχουμε αφήσει, γιατί θαρρούμε πως δεν αξίζει να γίνουμε δούλοι γι' άψυχα πράγματα· πάντως όμως εμείς έχουμε την πιο μεγάλη απ' όλες τις ελληνικές πατρίδες: τα διακόσια πολεμικά πλοία που βρίσκονται εδώ έτοιμα να σας βοηθήσουν, αν θέλετε να σωθείτε με αυτά· μα, αν μας προδώσετε για δεύτερη φορά και φύγετε απ' εδώ, αμέσως θα μάθει ο κάθε Έλληνας ότι οι Αθηναίοι έχουν και πατρίδα ελεύθερη και χώρα όχι κατώτερη από εκείνη που έχασαν». Τα λόγια αυτά του Θεμιστοκλή έβαλαν σ' έγνοια και τρώμαξαν τον Ευρυβιάδη, μήπως οι Αθηναίοι τους αφήσουν και φύγουν.

Θέματα για μελέτη - Ερωτήσεις

1. Ποια στοιχεία μυθικής σκέψης εντοπίζονται στην ενότητα των κεφ. 40-55; Τι συνετέλεσε, ώστε οι Αθηναίοι να δίνουν, τότε, τόση σημασία σε κάθε λογής φήμες που αφορούσαν στην πόλη τους;
2. Εντοπίστε τα σημεία στα οποία ο Ηρόδοτος αφήνει να διαφανεί η «ιδιοτέλεια» των Πελοποννησίων.
3. Με ποιους τρόπους δείχνει ο Ηρόδοτος την αδυναμία των πολιορκημένων στην Ακρόπολη ν' αντιπαρατάξουν αποτελεσματική αντίσταση στον πανίσχυρο αντίπαλο;

4. Δώστε τον χαρακτηρισμό των πολιορκημένων της Ακρόπολης, παίρνοντας υπόψη όλες τις φράσεις, που ο Ηρόδοτος αφιερώνει σ' αυτούς.
5. Ο Ξέρξης επιτρέπει στο στρατό του συσσώρευση ιερόσυλων πράξεων (ποιες είναι αυτές;), τόσο στη Βοιωτία, όσο και στην Αθήνα και ιδιαίτερα στην Ακρόπολη. Μπορούν όλες αυτές να δικαιολογηθούν με την επίκληση του εμπρησμού του ναού της Κυβήβης στις Σάρδεις (βλ. κεφ. Ε 102, παραπάνω, σελ. 56);
6. Απαριθμήστε τα επιχειρήματα του Θεμιστοκλή που χαρακτηρίζονται από ψυχραιμη στρατηγική εκτίμηση της κατάστασης· πέρ' απ' αυτά, επιστρατεύει και άλλου είδους επιχειρήματα;
7. Να προσεχθεί η βαθμιαία πτώση της ηθικής ποιότητας, που χαρακτηρίζει τους διάφορους τρόπους επιβολής της άποψης του Θεμιστοκλή. Πώς ερμηνεύετε αυτή την βαθμιαία πώση;
8. Χαρακτηρίστε τον Θεμιστοκλή από τις ενέργειες και τα λόγια του σ' όλη αυτή την ενότητα. Δικαιώνεται μ' αυτά ο χαρακτηρισμός που φιλοτέχνησε ο Θουκυδίδης (βλ. παραπάνω, «Παράλληλα Κείμενα» της έβδομης ενότητας, σελ. 111);
9. Έχετε ακούσει περιστατικά, τα οποία δείχνουν τον ακέραιο χαρακτήρα του Αριστείδη;

Η ΝΑΥΜΑΧΙΑ ΤΗΣ ΣΑΛΑΜΙΝΑΣ

10. Α

Από την αρχή του κεφ. 83 και ως το τέλος του 96, ο Ηρόδοτος αφηγείται τη ναυμαχία της Σαλαμίνας, ξεκινώντας από την αυγή της μέρας που έγινε· με τα δεδομένα που αξιοποίησαν οι ιστορικοί, η μέρα αυτή πρέπει να ήταν η 28η (ή 29η) Σεπτεμβρίου του 480 π.Χ.

Η 83. Όταν τέλος οι Έλληνες έδωσαν πίστη στα λόγια των Τηνίων, άρχισαν να προετοιμάζονται για να δώσουν ναυμαχία. Γλυκοχάραζε η αυγή κι αυτοί έκαναν σύναξη των πληρωμάτων· την ωραιότερη αγόρευση ανάμεσα σ' όλους την έκανε ο Θέμιστοκλής· ο λόγος του ήταν μια αντιπαράθεση ανάμεσα στα χειρότερα και τα καλύτερα, σ' όσα έχουν να κάνουν με τη φύση των ανθρώπων και τις συνθήκες της ζωής τους¹· κι αφού τους παρότρυνε να διαλέξουν τα καλύτερ' απ' αυτά κι έκανε μια περύτεχνη κατακλείδα, τους πρόσταξε να επιβιβαστούν στα καράβια. Κι αυτοί επιβιβάζονταν κιόλας, όταν έφτασε από την Αίγινα η τριήρης που είχε αποπλεύσει για να φέρει τους Αιακίδες². Τότε οι Έλληνες ανοίχτηκαν στο πέλαγος με όλα τα καράβια τους· και καθώς αυτοί ανοίγονταν, αμέσως τους επιτέθηκαν οι βάρβαροι.

84. Λοιπόν, οι άλλοι Έλληνες πήραν να πισωδρομούν και να φέρνουν τα καράβια τους προς τη στεριά³, αλλά ο Αμεινίας από την Παλλήνη⁴, Αθηναίος, βγήκε μπρος στ' ανοιχτά και

*Οι
προετοιμασίες
των Ελλήνων.
Η αγόρευση
του
Θεμιστοκλή*

*Η έναρξη
της ναυμαχίας*

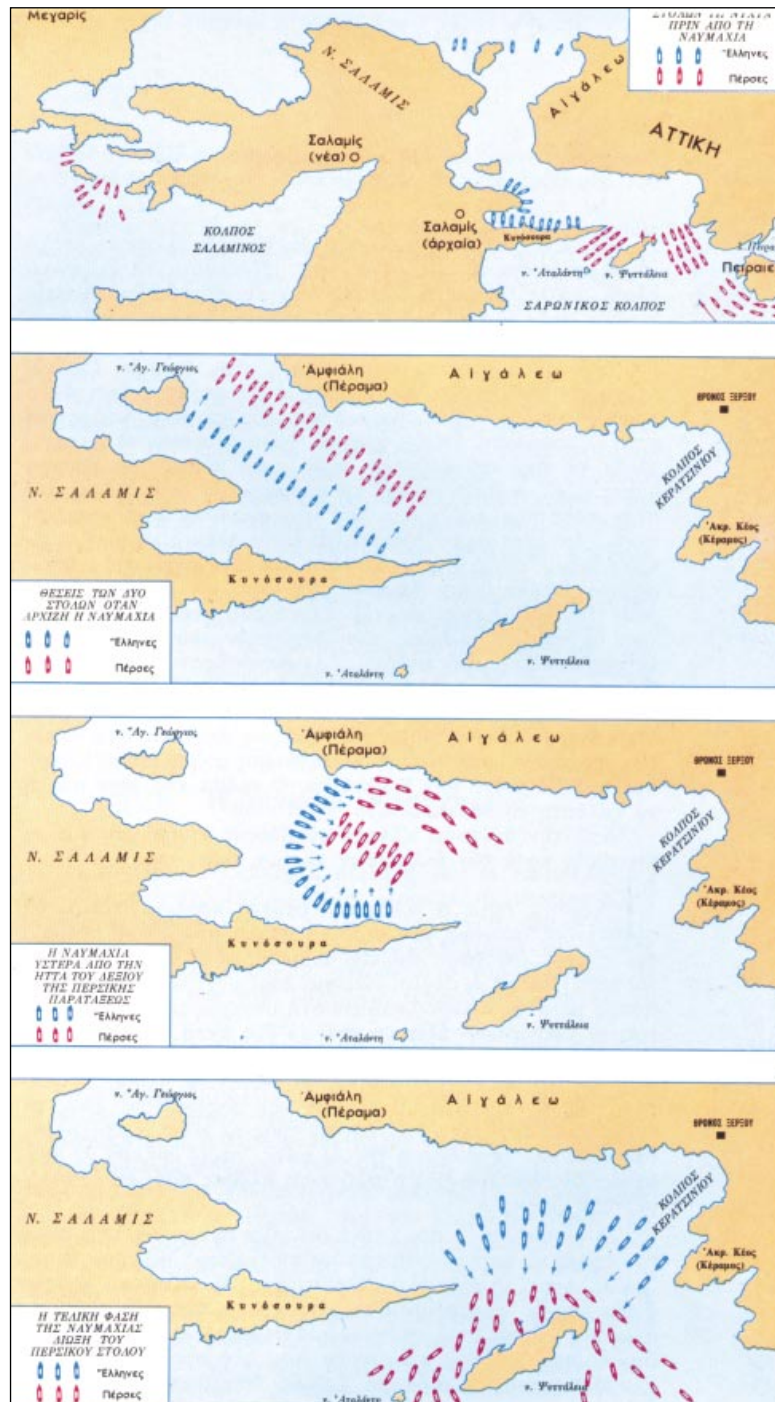
κάρφωσε το έμβολό⁵ του σε καράβι του εχθρού. Κι έτσι που το καράβι του σφηνώθηκε στο εχθρικό και δεν μπορούσε να ξεκολλήσει το ένα απ' το άλλο, σπεύδοντας οι άλλοι να βοηθήσουν τον Αμεινία συγκρούστηκαν με τον εχθρό. Λοιπόν οι Αθηναίοι λένε πως έτσι άρχισε η ναυμαχία, οι Αιγινίτες όμως, πως το καράβι που έκανε την αρχή ήταν εκείνο που στάλθηκε στην Αίγινα για τους Αιακίδες. Λέγεται επίσης και τούτο, πως τους παρουσιάστηκε φάντασμα γυναικός· παρουσιάστηκε και τους ενθάρρυνε, κι η φωνή της ακουόταν απ' όλο το στρατόπεδο των Ελλήνων, αφού πρώτα τους ειρωνεύτηκε λέγοντας: «Αθεόφοβοι, ως τότε θα πισωδρομείτε ακόμα;».⁶

Η υπεροχή των Ελλήνων

86. Λοιπόν, όταν γενικεύτηκε η σύγκρουση, ο κύριος όγκος του περσικού στόλου στη Σαλαμίνα συντριβόταν, καθώς άλλα καράβια τα βύθιζαν οι Αθηναίοι κι άλλα οι Αιγινίτες. Γιατί με το να ναυμαχούν οι Έλληνες με πειθαρχία και τάξη, ενώ οι βάρβαροι ενεργούσαν γενικά ασύνταχτοι και χωρίς λογισμό, δεν μπορούσες να περιμένεις διαφορετικό αποτέλεσμα. Ωστόσο, οι βάρβαροι και ήταν, και το έδειξαν, πολύ πιο γενναίοι τη μέρα εκείνη, ξεπέρασαν τον εαυτό τους σε σύγκριση με τις ναυμαχίες στην Εύβοια⁷, καθώς όλοι τους έδειχναν ζήλο κι έτρεμαν τον Ξέρξη, κι ο καθένας τους φανταζόταν πως δε θα τον χάσει απ' τα μάτια του ο βασιλιάς⁸.

Η Αρτεμισία

87. Λοιπόν για τους άλλους, βαρβάρους ή Έλληνες δεν είμαι σε θέση να πω με βεβαιότητα πώς αγωνίστηκε ο καθένας τους· όσο για την Αρτεμισία όμως, το ακόλουθο περιστατικό ανέβασε περισσότερο την εκτίμηση του βασιλιά στο πρόσωπό της⁹. Δηλαδή, καθώς οι δυνάμεις του βασιλιά βρίσκονταν σε μεγάλη σύγχυση, εκείνη την ώρα το καράβι της Αρτεμισίας καταδιωκόταν από αθηναϊκό καράβι¹⁰ κι εκείνη, αδυνατώντας να ξεφύγει (γιατί μπροστά της βρίσκονταν άλλα καράβια των συμμάχων της, ενώ το δικό της έτυχε να μείνει τελευταίο προς το μέρος του εχθρού), να πώς αποφάσισε να ενεργήσει, και της βγήκε σε καλό· δηλαδή, καθώς την καταδίωκε το αθηναϊκό καράβι, αυτή κινήθηκε ορμητικά και κάρφωσε το έμβολό της σε καράβι συμμαχικό των Καλυνδίων¹¹ και το βύθισε. Κι από την καλή της τύχη βρήκε διπλό όφελος: πρώτα πρώτα ο τριήραρχος του αθηναϊκού καραβιού, βλέποντάς την να καρφώνει με τό έμβολό της καράβι βαρβάρων, πίστεψε πως το καράβι της

Οι διαδοχικές φάσεις της ναυμαχίας της Σαλαμίνας

Αρτεμισίας είναι ελληνικό ή ότι αυτομόλησε από τους βαρβάρους κι αγωνίζεται στο πλευρό τους· άλλαξε λοιπόν πορεία και ρίχτηκε σε άλλα καράβια.

88. Και κοντά σ' αυτή την καλοτυχία της, να γλιτώσει απ' την καταδίωξη και τον καταποντισμό, η τύχη τής πρόσφερε κι άλλο καλό: απ' αυτή την κακή πράξη της ν' ανέβει πάρα πολύ η εκτίμηση του Ξέρξη στο πρόσωπό της. Πράγματι, λένε πως ο βασιλιάς παρακολουθώντας τη ναυμαχία αντιλήφτηκε το καράβι της να καρφώνει το έμβολό του σ' άλλο, οπότε κάποιος από τη συνοδεία του είπε: «Άρχοντά μου, βλέπεις πόσο λαμπρά αγωνίζεται η Αρτεμισία και καταβύθισε εχθρικό καράβι;» Και, πως εκείνος ρώτησε αν σ' αλήθεια το κατόρθωμα είναι της Αρτεμισίας, κι οι άλλοι του είπαν «ναί», καθώς γνώριζαν καλά το σήμα¹² της πλώρης του καραβιού της· κι όσο για το βυθισμένο, πίστευαν πως ήταν εχθρικό. Μάλιστα, κοντά σ' άλλα που, όπως έχω πει, της βγήκαν σε καλό, η καλή της τύχη το έφερε να μη σωθεί κανένας απ' το καράβι των Καλυνδίων και να βγει να την κατηγορήσει. Και λεν πως ο Ξέρξης ακούοντας αυτά είπε: «Να που μου έγιναν οι άντρες γυναίκες κι οι γυναίκες άντρες»¹³. Αυτή τη φράση την αποδίδουν στον Ξέρξη.

Οι απώλειες

89. Και σ' αυτό τον αγώνα σκοτώθηκε ο ναύαρχος Αριαβίγνης, γιος του Δαρείου κι αδερφός του Ξέρξη, αλλά κι άλλοι πολλοί και ξακουστοί Πέρσες και Μήδοι κι από τους άλλους συμμάχους τους, ενώ από τους Έλληνες κάτι λίγοι· γιατί με το να ξέρουν κολύμπι, όσων τα καράβια βυθίστηκαν, αλλά οι ίδιοι τους ξέφυγαν το θάνατο από χέρι εχθρού, κολυμπώντας έβγαιναν στη στεριά της Σαλαμίνας. Από τους βαρβάρους όμως τους περισσότερους τους κατάπιε το κύμα, γιατί δεν ήξεραν κολύμπι. Κι όταν τα καράβια της πρώτης γραμμής τους τράπηκαν σε φυγή, τότε ήταν που βυθίζονταν τα περισσότερα. Γιατί όσων τα καράβια είχαν παταχτεί στις πιο πίσω γραμμές, πασχίζοντας να βγουν μπροστά, για να έχουν να δείξουν κι αυτοί κάποιο ανδραγάθημα στο βασιλιά τους, συγκρούονταν με δικά τους καράβια που είχαν τραπεί σε φυγή.

*Αθηναίοι και
Αιγινήτες
συντρίβουν*

91. Λοιπόν, ενώ οι βάρβαροι τράπηκαν σε φυγή και υποχωρούσαν με τα καράβια τους προς το Φάληρο, οι Αιγινήτες έπιασαν θέση στο στενό πέρασμα κι έκαναν αξιόλογα κα-

τορθώματα. Γιατί απ' τη μεριά τους τα καράβια των Αθηναίων μέσα στην κοσμοχαλασιά συνέτριβαν τα εχθρικά καράβια, όσα τους πρόβαλαν αντίσταση κι όσα τρέπονταν σε φυγή, ενώ οι Αιγινήτες όσα έβγαιναν απ' το πεδίο της μάχης· κι έτσι κι ένα καράβι γλίτωνε απ' τους Αθηναίους, με την ορμή που έπλεε ερχόταν κι έπεφτε πάνω στους Αιγινήτες.

*τον περσικό
στόλο*

95. Κι ο Αριστείδης, ο γιος του Λυσιμάχου, Αθηναίος πολίτης, που τον μνημόνευσα και λίγο παραπάνω ως άντρα με μοναδική αρετή, μες στην κοσμοχαλασιά που επικρατούσε στη θάλασσα της Σαλαμίνας, να τι έκανε· παρέλαβε πολλούς βαριά οπλισμένους, γνήσιους Αθηναίους, που ήταν παραταγμένοι στις ακτές της Σαλαμίνας, και τους αποβίβασε στο νησί Ψυττάλεια· κι αυτοί πετσόκοψαν όλους τους Πέρσες που βρίσκονταν στο νησάκι αυτό.

*Ψυττάλεια:
η νέμεση
των θεών*

96. Κι όταν πήρε τέλος η ναυμαχία, οι Έλληνες, αφού έσυραν στη στεριά στη Σαλαμίνα όσα ναυαγισμένα καράβια τύχαινε να βρίσκονται ακόμα σ' αυτό το μέρος, ετοιμάζονταν για άλλη ναυμαχία, με την πρόβλεψη ότι ο βασιλιάς θα ρίξει στη μάχη άλλη μια φορά τα καράβια που του απέμειναν¹⁴.

97. Κι ο Ξέρξης, όταν αντιλήφτηκε το πλήγμα που δέχτηκε, φοβήθηκε μήπως κάποιοι Ίωνες υποβάλουν τη σκέψη στους Έλληνες ή από μονάχοι τους αυτοί σκεφτούν να βάλουν πλώρη για τον Ελλήσποντο, για να διαλύσουν τις γέφυρες¹⁵, κι έτσι βρεθεί αποκλεισμένος στην Ευρώπη και μπει η ζωή του σε κίνδυνο, και μελετούσε δραπέτευση· θέλοντας όμως να μη γίνουν γνωστές οι προθέσεις του ούτε στους Έλληνες ούτε στους δικούς του, άρχισε να επιχωματώνει το στενό της Σαλαμίνας και έδενε τον έναν με τον άλλο γαύλους (φοινικικά πλεούμενα), για να τους έχει και σαν πλωτή γέφυρα και σαν τείχος, κι έκανε πολεμικές προετοιμασίες, τάχα πως θα έδινε κι άλλη ναυμαχία. Και όλοι οι άλλοι βλέποντας αυτές τις ενέργειές του, σχημάτισαν την εντύπωση πως το μόνο που είχε στο νου του ήταν να μείνει και να δώσει μάχη· αλλά τίποτε απ' αυτά δεν ξέφευγε απ' τον Μαρδόνιο, καθώς περισσότερο από κάθε άλλον είχε μελετήσει τη νοοτροπία του¹⁶.

*Ο πανικός
του Ξέρξη*

98. Ο Ξέρξης ταυτόχρονα μ' αυτές τις ενέργειές του έστειλε αγγελιαφόρο στους Πέρσες, για ν' αναγγείλει το κακό που τους βρήκε. Λοιπόν, στον κόσμο των θνητών δεν υπάρχει τί-

*Η αγγελία της
πανωλεθρείας
στην Περσία*

ποτε που να φτάνει στον προορισμό του ταχύτερα απ' αυτούς τους αγγελιαφόρους· τόσο σπουδαία είναι αυτή η επινόηση των Περσών. Γιατί λεν πως, όσες μέρες θέλει για να διανυθεί ο δρόμος από την αφετηρία ως το τέρμα, τόσες φοράδες και τόσοι καβαλάρηδες σταθμεύουν, σε απόσταση μεταξύ τους· το κάθε ζευγάρι, φοράδα και καβαλάρης, έχει προορισμό να διανύσει δρόμο μιας μέρας· αυτούς όχι χιονιάς, όχι βροχή, όχι καύσωνας, όχι νύχτα, τίποτε δεν τους σταματά, ώστε να μη διανύσουν το γρηγορότερο την καθορισμένη απόσταση. Δηλαδή, αυτός που πρώτος ξεκίνησε καλπάζοντας, παραδίνει τις εντολές που πήρε στον δεύτερο, κι ο δεύτερος στον τρίτο· κι από κει και πέρα πια οι εντολές περνούν απ' το χέρι του ενός στον άλλο, ακριβώς όπως τελούν οι Έλληνες τη λαμπαδηφορία¹⁷ στον Ήφαιστο· αυτό το σύστημα των έφιππων ταχυδρομών οι Πέρσες στη γλώσσα τους το λεν αγγαρείο.

*Οι οδυρμοί
των Περσών*

99. Λοιπόν, το πρώτο μήνυμα που έφτασε στα Σούσα, πως ο Ξέρξης κυρίεψε την Αθήνα, έδωσε τόση χαρά στους Πέρσες που είχαν μείνει πίσω, ώστε έστρωναν όλους τους δρόμους με σμύρτα κι έκαιαν αρώματα και πρόσφεραν τη μια θυσία μετά την άλλη κι έστηναν πανηγύρια· όταν όμως ήρθε κατόπι το δεύτερο μήνυμα, τους συγκλόνισε σε τέτοιο βαθμό, ώστε όλοι τους έκαναν κουρέλια τους χιτώνες τους¹⁸ και γέμισαν τον κόσμο με ασταμάτητες κραυγές και θρήνους κι ενοχοποιούσαν τον Μαρδόνιο. Και δεν ήταν τόσο απ' τον καημό τους για τα καράβια που τα έκαναν αυτά οι Πέρσες, όσο απ' το φόβο τους για τη ζωή του Ξέρξη.

*Οι Έλληνες
ναύαρχοι
ψηφίζουν για
τον άριστο*

123. Κι ύστερ' από τη διανομή της λείας, οι Έλληνες πήγαν με τα καράβια τους στον Ισθμό¹⁹, για να δώσουν το αριστείο στον Έλληνα που αναδείχτηκε ο πιο άξιος απ' όλους σ' αυτές τις πολεμικές επιχειρήσεις. Έφτασαν λοιπόν οι στρατηγοί κι απέθεταν πάνω στο βωμό του Ποσειδώνα δυο ψήφους ο καθένας τους, τη μια για όποιον έκριναν πρώτο, την άλλη για τον δεύτερο ανάμεσα σ' όλους· τότε όλοι τους ψήφιζαν τον εαυτό τους, καθώς ο καθένας τους πίστευε πως αποδείχτηκε πρώτος και καλύτερος, ενώ για τον δεύτερο στην πλειοψηφία τους έριχναν την ψήφο για τον ίδιο άντρα, τον Θεμιστοκλή. Λοιπόν από τους άλλους ο καθένας έμενε μόνο με την ψήφο του, ενώ ο Θεμιστοκλής υπερεπεβόλεσε πολύ για τη δεύτερη θέση.

124. Παρότι λοιπόν οι Έλληνες δεν ήθελαν, από φθόνο, να εκφέρουν την κρίση τους, αλλά ο καθένας τους πήρε τα καράβια του και γύριζε στην πόλη του, χωρίς να εκφέρει την κρίση του, ωστόσο το όνομα του Θεμιστοκλή έγινε ξακουστό και κέρδισε σ' όλο τον ελληνικό κόσμο τη φήμη του άντρα του πολύ ανώτερου σε σοφία ανάμεσα στους Έλληνες. Κι επειδή αυτοί που πήραν μέρος στη ναυμαχία της Σαλαμίνας δεν τον τίμησαν για τη νίκη του, αμέσως ύστερ' απ' αυτά επισκέφτηκε τη Σπάρτη επιδιώκοντας τιμές. Κι οι Λακεδαιμόνιοι του έκαναν λαμπρή υποδοχή και τον τίμησαν εξαιρετικά. Το αριστείο βέβαια το έδωσαν στον Ευρυβιάδη, στεφάνι από ελιά, όμως έδωσαν στεφάνι από ελιά και στον Θεμιστοκλή για τη σοφία και την αξιοσύνη του· επίσης του έκαναν δώρο το πιο όμορφο άρμα της Σπάρτης²⁰. Κι αφού του έπλεξαν λαμπρό εγκώμιο, στην επιστροφή του τον κατευόδωσαν, τιμητική συνοδεία, τριακόσιοι επίλεκτοι Σπαρτιάτες, οι γνωστοί με το όνομα ιππείς, ως τα σύνορα της Τεγέας. Λοιπόν, απ' όσους ανθρώπους γνωρίζουμε, μόνο αυτόν ξεπροβόδισαν τιμητικά οι Σπαρτιάτες.

*Τιμές
των
Σπαρτιατών
στον
Θεμιστοκλή*

125. Είχε επιστρέψει απ' τη Σπάρτη στην Αθήνα, όταν ο Τιμόδημος από τις Αφίδνες²¹, που ανήκε στην παράταξη των εχθρών του Θεμιστοκλή, αλλά σε τίποτε δεν είχε διακριθεί, λυσσώντας από φθόνο τα έβαζε με τον Θεμιστοκλή, καταγγέλλοντάς τον για την επίσκεψη στη Σπάρτη, πως τις τιμές που πήρε απ' τους Λακεδαιμονίους τις χρωστούσε στην Αθήνα κι όχι στην αξία του. Κι αυτός, καθώς οι κακολογίες του Τιμοδήμου δεν είχαν σταματημό, είπε: «Είναι όπως τα λες· ούτε εγώ θα έπαιρνα αυτές τις τιμές απ' τους Σπαρτιάτες αν ήμουν Βελβίνιτης²², ούτε εσύ, άνθρωπε, κι εγώ είσαι Αθηναίος».

*Θεμιστοκλής
και Τιμόδημος*

10.Β.

α. Ερμηνευτικές Σημειώσεις

1. Η αγόρευση του Θεμιστοκλή λοιπόν αποτελούνταν από ζεύγη δραστηκών αντιθέσεων: νίκη και ήττα· τόλμη και δειλία· δόξα και ντροπή· ευδαιμονία και αθλιότητα.
2. Βλ. παραπάνω, κεφ. 64, και σημ. 34 της σελ. 137.

3. Βέβαια, δεν πρόκειται για κίνηση φυγής μπροστά στον εχθρό, αλλά κίνηση τακτικής, ώστε να παρασυρθεί σε στενότερη θάλασσα ο εχθρός και να περιοριστεί η δυνατότητά του να επιτύχει κυκλωτική κίνηση.
4. Η *Παλλήνη* ήταν δήμος της Αττικής, όπου σήμερα ο ομώνυμος οικισμός, κοντά στο Σταυρό.
5. *Έμβολο* ήταν η ισχυρή προεξοχή της πλώρης της τριήρους· μ' αυτό τρυπούσαν και βύθιζαν το εχθρικό σκάφος.
6. Αυτή η ενθάρρυνση, στην αφήγηση του Ηροδότου, αντιστοιχεί με το εμβληματικό *Ἱτε παῖδες Ἑλλήνων* του στίχου 462 των *Περσών* του Αισχύλου. Βλ. παρακάτω, «Παράλληλα Κείμενα» 2.
7. Δηλαδή, στις ναυμαχίες του Αρτεμισίου.
8. Αφού ο Ξέρξης, καθισμένος σε θρόνο, σε κατάλληλο σημείο του όρους Αιγάλεω επόπτεε όλο το πεδίο της μάχης (ίσως στη θέση Κερατόπυργος, κοντά στο Κερασίни).
9. Η Αρτεμισία, που ήταν επικεφαλής του στόλου της γενέτειρας του Ηροδότου Αλικαρνασσού, εμφανίζεται με κολακευτικό τρόπο από τον Ηρόδοτο, τόσο για τη σύνεση, όσο και για την ανδρεία της, που τη φέρνει κοντά στη νεότερη Μπουμπουλίνα.
10. Τριήραρχος αυτού του αθηναϊκού карабиού ήταν ο Αμεινίας απ' την Παλλήνη.
11. Η πόλη *Κάλυνδα* βρισκόταν στα παράλια της ΝΔ. Μ. Ασίας, στα σύνορα Καρίας και Λυκίας, στην απέναντι από τη Ρόδο παραλία.
12. Πρόκειται πιθανόν για φιγούρα σκαλισμένη στην πλώρη του карабиού (στη νεότερη εποχή: «γοργόνα»), όχι για σημαία.
13. Η περιφημη φράση στο πρωτότυπο: *Οἱ μὲν ἄνδρες γεγόνασί μοι γυναῖκες, αἱ δὲ γυναῖκες ἄνδρες*.
14. Αυτό είχαν διαπιστώσει, τόσο στις μάχες των Θερμοπυλών, όσο και στις ναυμαχίες στο Αρτεμίσιο.
15. Οι Ίωνες βέβαια, ως υπήκοοι του Ξέρξη, ενίσχυαν με τα караβία τους το στόλο του. Όμως, ταξιδεύοντας από το Αρτεμίσιο στο Φάληρο, είχαν δει χαραγμένες στα βράχια επιγραφές του Θεμιστοκλή, που απευθυνόταν στον πατριωτισμό τους και τους καλούσε ν' αυτομολήσουν απ' τον στόλο των Περσών.
16. Η αναφορά, εδώ, του ονόματος του Μαρδονίου προδιαθέτει για τον πρωταγωνιστικό ρόλο που θα εξασφαλίσει απ' τις συνέπειες που είχε για τους Πέρσες η πανωλεθρία τους στη Σαλαμίνα.
17. Η *λαμπαδηφορία* ήταν αγώνας παρόμοιος με τη σημερινή σκυταλοδρομία, με τη διαφορά ότι οι δρομείς είχαν αναμμένο με την ιερή φωτιά του Ηφαίστου το δαυλό τους· νικούσε η ομάδα, της οποίας ο τελευταίος δρομέας τερμάτιζε πρώτος, με τον δαυλό αναμμένο.

18. Η υπερβολή στις εκδηλώσεις χαράς, αλλά και πένθους των Περσών, αποτελεί ένα ακόμη σημείο αντίθεσής τους με τους Έλληνες, που είχαν ιδεώδες το «μέτρον»: ούτε ξέφρενη χαρά για την επιτυχία ούτε σπαραχτική απόγνωση για τη συμφορά.
19. Για τη σημασία του Ισθμού της Κορίνθου στους Μηδικούς πολέμους, βλ. παραπάνω, κεφ. Ζ 175, σελ. 108.
20. Η Σπάρτη υπήρξε κέντρο μεταλλουργίας, κι έτσι εκεί κατασκεύαζαν τα περιφημότερα άρματα.
21. *Αφίδνες* ήταν το σημερινό Καπαντρίτι.
22. *Βελβίνα* ήταν το ασημαντο νησάκι Αη-Γιώργης (Σαν Τζόρτζιο), στα νότια του Σουνίου.

β. Παράλληλα Κείμενα

1. *Ἴτε παῖδες Ἑλλήνων* (Εμπρός των Ελλήνων παιδιά!).

Η σκηνή της έναρξης της ναυμαχίας της Σαλαμίνας περιγράφεται από τον Αισχύλο, που πήρε μέρος σ' αυτήν:

*«Μα η νύχτα προχωρεί, κι οι Έλληνες κρυφό δρόμο
ν' ανοίξουν από πουθενά δε δοκιμάζουν·
όταν όμως με τ' άσπρα τ' άτια της η μέρα
φωτοπλημμύριστη άπλωσε σ' όλο τον κόσμο,
μια πρώτ' ακούστηκε απ' το μέρος των Ελλήνων
βουή τραγονδιστά με ήχο φαιδρό να βγαίνει
και δυνατ' αντιβούιζαν μαζί κι οι βράχοι
του νησιού γύρω, ενώ τρομάρα τους βαρβάρους
έπιασεν όλους, που έβλεπαν πως γελαστήκαν.
Γιατί δεν ήταν για φεγγιό που έψαλλαν τότε
σεμνόν παιάνα οι Έλληνες, μα σαν να ορμούσαν
μ' ολόψυχη καρδιά στη μάχη, ενώ όλη ως πέρα
τη γραμμή των της σάλπιγγας φλόγιζε ο ήχος·
κι αμέσως τα πλαταγιστά μεμιάς κουπιά τους
χτυπούνε με το πρόσταγμα τη βαθιάν άρμη
και δεν αργούνε να φανούν όλοι μπροστά μας.
Το δεξί πρώτο, σε γραμμή, κέρας ερχόταν
μ' όλη την τάξη, κι έπειτα κι ο άλλος ο στόλος
από πίσω ακλουθά· και τότε ήταν ν' ακούσεις
φωνή μεγάλη από κοντά: «Εμπρός, των Ελλήνων
γενναία παιδιά! να ελευθερώσετε πατρίδα,
τέκνα, γυναίκες και των πατρικών θεών σας*

*να ελευτερώστε τα ιερά και των προγόνων
τους τάφους· τώρα για όλα 'ναι που πολεμάτε».*

Αισχύλου Πέρσαι 384–405 (Μετ. Ι. Γρυπάρη).

2. Ο ρήτορας Λυσίας στον *Επιτάφιο* του (40-43) αναφέρεται στη συμβολή των Αθηναίων στη ναυμαχία της Σαλαμίνας και το ήθος τους:

«Στ' αλήθεια, οι Σαλαμινομάχοι μας άφησαν πάρα πολύ πίσω στην ανδρεία τους άλλους ανθρώπους, και στις αποφάσεις τους και στους κινδύνους του πολέμου που ανέλαβαν: εγκατέλειψαν την πόλη τους, επιβιβάστηκαν στα καράβια, αντιπαράταξαν τις ψυχές τους, που ήταν λίγες, στα πλήθη της Ασίας. Κι έδειξαν σ' όλο τον κόσμο, με τη νίκη τους στη ναυμαχία, πως είναι προτιμότερο να μπαίνεις με λίγους σε κίνδυνο για την ελευθερία, παρά με πολλούς, υπήκοους του βασιλιά, να κινδυνεύεις, για να μη χάσεις τη σκλαβιά σου! Και η συμβολή τους για την ελευθερία της Ελλάδας ήταν η μεγαλύτερη και ωραιότερη: έδωσαν στρατηγό τον Θεμιστοκλή, τον πιο ικανό και στη γνώση και στην πράξη, και καράβια πιο πολλά απ' ό,τι όλοι μαζί οι άλλοι σύμμαχοι και τους πιο έμπειρους ναυμάχους. Κι έτσι, το πρώτο βραβείο ανδρείας που τους έδωσε η Ελλάδα το πήραν δίκαια· κανείς δεν τους το αμφισβήτησε».

Θέματα για μελέτη - Ερωτήσεις

1. Ποιας γυναικείας μορφής, μυθικής ή συμβολικής, μπορούμε να υποθέσουμε ότι ήταν το φάντασμα που ενθάρρυνε τους Έλληνες (κεφ. 84);
2. Ο Θεμιστοκλής, στο κεφ. Η 109, λέει: «Γιατί δεν είναι δικό μας αυτό το κατόρθωμα (η νίκη στη Σαλαμίνα), αλλά των θεών και των ημιθέων». Σε ποια σημεία της αφήγησης του Ηροδότου μπορεί να στηριχτεί αυτή η άποψη;
3. Σημειώστε όλες τις ενέργειες του Ξέρξη στην ενότητα αυτή και δώστε τον χαρακτηρισμό που βγαίνει απ' αυτές.
4. Σχολιάστε τον τρόπο, με τον οποίο οι Έλληνες ναύαρχοι αντέδρασαν στο θέμα των αριστείων.
5. Με ποιες ενέργειές του, πριν και κατά τη ναυμαχία, ο Θεμιστοκλής θεωρήθηκε άξιος για τις τιμές που του έδωσαν οι Σπαρτιάτες;
6. Πώς καταλαβαίνετε την απάντηση που έδωσε ο Θεμιστοκλής στον Τιμόδημο; Μπορείτε να τη διατυπώσετε σαν γνωμικό, του τύπου: «Έχει βέβαια σημασία αυτό, αλλά δε φτάνει· χρειάζεται ταυτόχρονα και να...»;
7. Σε ποια αίτια οφείλεται, κατά τον Ηρόδοτο, η νίκη των Ελλήνων στη Σαλαμίνα;
8. Ποιες διαπιστώσεις αποδεικνύουν ότι η ναυμαχία της Σαλαμίνας είναι γεγονός κοσμοϊστορικής σημασίας;